

soused nebo konkurent dosáhnout větší síly, než měli oni sami. I když si někteří z nich s sebou zároveň nesli obraz většího království, byl tento obraz na dlouhou dobu spíš stínem bývalých monopolních útvarů, odleskem karolinské a západofranské královlády v jejich duchu. Byl to produkt spíše vzpomínky než prorocké vize a nového cíle pro budoucnost. Zde se jako vždy ze spleti mnoha individuálních zájmů, plánů a akcí zrodil směr vývoje, vytvořila se zákonitost lidského celku, jak ji nezamýšlel žádný jedinec, a objevil se útvar, který nikdo z aktérů neplánoval – stát jménem Francie. Právě kvůli pochopení útvarů tohoto druhu bychom měli proniknout do ještě málo známé roviny skutečnosti, do roviny vlastní zákonitosti vztahů, na pole dynamiky vztahů.

ROZDĚLENÍ ZÁTĚŽE UVNITŘ SPRÁVNÍ JEDNOTKY A JEHO VÝZNAM PRO ÚSTŘEDNÍ MOC – VYTVOŘENÍ „KRÁLOVSKÉHO MECHANISMU“

15. Ve vývoji monopolů lze rozlišit dvě velké fáze: fázi svobodné konkurence s tlakem na vytváření víceméně soukromých monopolů a postupnou proměnu „soukromých“ monopolů ve „veřejné“. Při důkladném zkoumání tohoto pohybu zjistíme, že nejde o jednoduchý sled tendencí. Přestože se socializace vládních monopolů v průběhu takových změn plně rozvíjí a stává se dominantním jevem až mnohem později, struktury a provázanosti, které k němu vedou, už existují dávno a působí i ve fázi, v níž se z nejrůznějších konkurenčních bojů pomalu vytváří mocenský monopol ve formě soukromého majetku.

Například francouzská revoluce znamená jistě mohutný a mimořádně viditelný posun na cestě socializace daňového monopolu nebo soudního monopolu na francouzské půdě. Zde mocenské monopoly skutečně přecházejí do pravomoci nebo přinejmenším pod institucionálně zajištěnou kontrolu širších společenských vrstev. Ústřední vládce, ať už má jakýkoli titul, i všichni ostatní vykonavatelé mocenského monopolu se mnohem jednoznačněji než dosud stávají funkcionáři, jedněmi z mnoha v celé tkáni společnosti s dělbou funkcí. Jejich funkční závislost na reprezentantech jiných společenských funkcí se zvýšila a je jasně a zřetelně vyjádřena v organizaci společnosti. Tato funkční závislost mocenských monopolů a jejich držitelů však existuje už v předchozích fázích, jen ještě není tak silná, a proto se poměrně dlouho neprojevuje

přímo a otevřeně v organizaci, v institucionální struktuře společnosti. Pravomoc držitele mocenského monopolu má zpočátku ještě charakter téměř „soukromého majetku“.

16. Jak již bylo uvedeno, projevují se tendence k určité „socializaci“ monopolní pozice jednotlivé rodiny za jistých okolností i v převážně naturálně hospodařících společnostech, především když se výrazně zvýší její pravomoci nebo její majetek. To, čemu říkáme „feudalismus“ a co bylo výše popsáno jako působení odstředivých sil, není nic jiného než výraz těchto tendencí. Naznačují, že funkční závislost pána na jeho služebnících nebo poddaných, tedy na širokých vrstvách, stále roste. Směřují k přechodu dispoziční moci nad půdou a válečnými mocenskými nástroji z ruky jednotlivé válečnické rodiny a její hlavy nejprve do odstupňované dispoziční moci jejich nejbližších služebníků a příbuzných, pak za určitých okolností do celé válečnické společnosti. Už bylo poukázáno na to, že vzhledem ke zvláštní povaze vlastnictví půdy a mocenských nástrojů znamená „socializace“ v tomto případě zároveň zrušení centralizovaného, i když volně centralizovaného monopolu. Vede k proměně jednoho velkého monopolního majetku v řadu menších monopolních majetků, tedy k decentralizované a méně organizované formě monopolu. Dokud zůstává vlastnictví půdy převládající majetkovou formou, dochází za jistých okolností ke stále novým impulsům v tomto nebo jiném směru, k vytváření nadvlády cestou svobodného konkurenčního zápasu, ke sjednocování větších půdních ploch a skupin válečníků pod jediným ústředním pánem, k decentralizačním posunům mezi jeho nástupci, k novým konkurenčním bojům v různých vrstvách jejich služebníků, jejich příbuzných nebo ovládaných na dalším stupni, k novým pokusům o vytváření hegemonie. Celek těchto centralizujících a decentralizujících posunů může za jistých okolností – vždy podle zeměpisných nebo klimatických podmínek, podle zvláštních forem hospodářství, podle druhu zvířat a rostlin, na nichž závisejí život lidí, a vždy také v souvislosti s tradiční strukturou organizace spásy – vést ke komplexnímu splyvání sociálních nánosů nejrůznějších posunů tohoto druhu. Historie jiných, i mimoevropských feudálních společností vykazuje v tomto ohledu všude stejnou zákonitost. Ale přestože je i na vývoji Francie silně patrné takové kolísání, ve srovnání s většinou ostatních společností tohoto druhu zde pohyb probíhá relativně přímočaře.

Rytmus, u něhož hrozí, že opakovaně povede k rozplynutí velkého monopolního vládního majetku, je modifikován a nakonec prolomen

nejprve do té míry, že se s rostoucí dělbou funkcí ve společnosti místo dispoziční moci nad půdou stává dominantní formou vlastnictví disponování peněžními prostředky. Teprve pak se velký centralizovaný monopol při přechodu z ruky pána nebo malého okruhu lidí do dispoziční pravomoci většího okruhu nerozloží na řadu menších okrsků, jako je tomu u každého posunu v rámci feudalizace, nýbrž se ve stávající centralizované podobě pomalu stává nástrojem společnosti s rozdělenými funkcemi jako celku, tedy nejprve centrálním orgánem toho, čemu říkáme stát.

Vývoj výměnného a peněžního styku včetně sociálních formací, jež jsou jeho nositeli, je v určité oblasti v trvalém vzájemném kontaktu s formou a vývojem mocenského monopolu. Obě vývojové řady do sebe neustále zasahují a vzájemně podporují svůj růst. Podoba a vývojový trend mocenských monopolů jsou z nejrůznějších stran ovlivňovány touto diferenciací společnosti, pokrokem peněžnictví a vytvářením vrstev, které získávají a hromadí peníze. Na druhé straně na vytváření větších monopolních a centrálních institucí do značné míry závisí zdar samotné dělby práce, zajišťování cest a trhů ve větších oblastech, regulace ražení mincí a celého peněžního styku, ochrana klidné výroby před vpádem fyzického násilí a celá řada jiných koordinačních a regulačních opatření. Jinými slovy, čím více se v jednom společenském svazu diferencují pracovní postupy, veškeré funkce, čím delší a složitější jsou řetězce individuálních akcí, které do sebe musí vzájemně zapadat, aby jednotlivá akce splnila svůj společenský účel, tím výrazněji se projevuje specifický charakter ústředního orgánu, totiž *charakter nejvyššího koordinačního a regulačního orgánu pro veškeré procesy s dělbou funkcí*.

Bez patřičně proorganizovaných orgánů s touto funkcí nemohou od určitého stupně diferenciací procesy s dělbou funkcí ve společnosti postupovat vpřed a ani aktuálně účinkovat. Tuto funkci samozřejmě zcela nepostrádají ani centrální instituce jednoduše organizovaných a méně diferencovaných společností. Dokonce i tak volně propojená společnost, jakou bylo seskupení soběstačných statkářů v 9. a 10. století, potřebovala za jistých okolností nejvyššího koordinátora. Když se objevila hrozba silného vnějšího nepřítele, ani zde se neobešli bez člověka, který musel ve válce zajistit soudržnost řady rytířů, koordinovat jejich činnosti a vydávat zásadní rozhodnutí. V této situaci se opět zřetelně projevila vzájemná závislost mnoha roztroušeně žijících pánů. Každý jedinec byl ohrožen, pokud selhala spolupráce celého vojska. V této

situaci samozřejmě značně vzrůstala odkázanost všech na jediného ústředního pána, na krále, a pokud splnil svou společenskou funkci a nebyl poražen, zvyšoval se patřičným způsobem i jeho význam, stoupla jeho společenská síla a moc. Jakmile však zmizela vnější hrozba, nebo pokud neexistovala možnost expanze, závislost jednotlivých členů a skupin na nejvyšším koordinačním a regulačním centru se při této konstrukci společnosti opět rychle snižovala. Jako trvalá, specializovaná a diferencovaná oblast působnosti se tato funkce ústředních orgánů projevuje teprve ve chvíli, kdy je společenský svaz jako celek mnohem bohatěji diferencován, kdy se v jeho konstrukci pomalu začínají vytvářet nové funkce, skupiny povolání a vrstvy. Teprve pak se regulující a koordinující ústřední orgány stávají pro udržení celého společenského soukolí tak nepostradatelné, že je lze při proměnách společenské síly sice přesouvat a přeorganizovávat, nikoli však rozpustit, jak k tomu kdysi docházelo v rámci feudalizačních posunů.

17. Vytváření mimořádně stabilních a specializovaných centrálních orgánů pro větší území je jedním z nejnápadnějších jevů západní historie. Jak bylo řečeno, centrální orgány určitého druhu existují v každém společenském svazu. Ale stejně jako dosáhla diferenciací a specializací společenských funkcí na Západě vyššího stupně než v kterémkoli jiném společenském svazu na světě, a jako se ze Západu teprve později šíří a dosahuje této úrovně i v jiných svazech, získávají také specializované ústřední orgány nevidanou míru stability opět nejprve na Západě. Centrální orgány, centrální funkcionáři se svým rostoucím významem jako nejvyšší společenská koordinátoři a regulátoři přitom ale nemusí nutně vlastnit i mocenský monopol. Člověka možná napadne, že s postupující centralizací, přísnější regulací a dohledem nad veškerým společenským stykem ze strany stabilních centrál se také musí vyostřit a stabilizovat rozdělení vládnoucích a ovládaných. Skutečný průběh dějin však podává jiný obraz. V historii Západu jistě nechybí fáze, v jejichž průběhu jsou pravomoc a rozhodovací možnosti mocenského centra společnosti tak velké, že lze právem mluvit o „vládě“ centrálních pánů. Ale právě v novější historii mnoha západních států existují také fáze, v nichž je při veškeré centralizaci samotná dispoziční moc nad centralizovanými institucemi natolik rozložená a diferencovaná, že je obtížné jednoznačně určit, kdo je vládce a kdo ovládaný. Rozhodovací prostor, který je spojen s ústřední funkcí, se mění. Někdy se zvětší, a pak lidé disponují touto funkcí získávají respekt jako „vládci“. Někdy se zmenší, aniž by

se současně snížila centralizace a význam centrálních orgánů jako nejvyššího koordinačního a regulačního centra. Jinak řečeno, u centrálních orgánů lze jako u každé jiné společenské formace rozlišit dvojí povahu: *Jejich funkci v rámci lidského předejví, k němuž přísluší, a společenskou sílu, která je s touto funkcí vždy spojená.* To, čemu říkáme „vláda“, není v diferencovanější společnosti nic jiného než zvláštní společenská síla, kterou propůjčují určité funkce, především ústřední funkce svým majitelům ve vztahu k zástupcům jiných funkcí. Společenská síla se ale u nejvyšších ústředních funkcí vysoce diferencované společnosti určuje naprosto stejným způsobem jako u všech ostatních funkcí. Nejsou-li tyto funkce spojené s trvalým dispozičním právem nad individuálně dědičným monopolním majetkem, odpovídá jen míře odkázanosti různých funkcí ve vzájemné závislosti. Skutečnost, že se „výkonná moc“ ústředních funkcionářů zvyšuje, je ve společnosti s vysokou dělbou funkcí výrazem toho, že v tomto svazu stoupá závislost jiných skupin a vrstev na nejvyšším koordinačním a regulačním orgánu. Snižuje-li se, je to projev omezení této závislosti. Kromě raného úseku historie vytváření státu, který stojí v centru naší pozornosti, nabízí i současná historie západních státních společností dostatek příkladů takových proměn společenské síly ústředních funkcionářů. Vždy jsou bezpečnými známkami specifických změn poměrů napětí uvnitř celé společnosti. Také zde opět navzdory veškerým odlišnostem sociálních struktur narazíme na určité mechanismy provázanosti, které – alespoň v diferencovaných společnostech – zcela obecně směřují ke snížení nebo zvýšení společenské síly centrální moci. Ať tvoří póly aktuálně rozhodující osy napětí ve společnosti šlechta a měšťanstvo, popřípadě měšťanstvo a dělnictvo, nebo jsou to ve spojení s těmito většími celky menší okruhy, například konkurenční skupiny na knížecím dvoře nebo nejvyšší vojenské a stranické aparáty, zcela určitě uspořádání společenských silových poměrů vždy posiluje pozici ústřední moci ve svém středu a jiné ji oslabuje.

Je třeba se krátce zastavit u tohoto mechanismu provázanosti, který určuje sílu centrální moci. Nedokážeme pochopit proces západní centralizace společnosti a v něm především fáze „tvorby státu“, ale ani proces civilizace, nebudeme-li mít před očima téměř jako myšlenkový návod obecné pozorovací schéma této elementární zákonitosti mechaniky provázanosti. V předchozích odstavcích je tato „centralizace“, vytváření státu, popisována z hlediska mocenského zápasu mezi různými knížecími rody a správními jednotkami, tedy s ohledem na to, co bychom dnes

nazvali „*zahraniční záležitosti*“ takové správní jednotky. Nyní se objevuje komplementární problém. Máme za úkol prozkoumat postupy provázanosti *uvnitř* těchto správních jednotek, které – ve srovnání s předchozí fází – dodávají ústřední moci mimořádnou sílu a pevnost, a vytvářejí tím podobu celku jako „absolutistického státu“. V historické realitě na sebe obě tyto procesní řady – rozložení a proměna závažnosti vrstev *uvnitř* správní jednotky a přesuny závažnosti v systému napětí *různých* správních jednotek – nepřetržitě působí.

Již jsme ukázali, že v rámci konkurenčních bojů mezi různými knížectvími *jeden* knížecí dům postupně začíná převyšovat ostatní. Vrstvata tím do funkce nejvyššího regulátora větší správní jednotky, ale nevytvořil tuto funkci. Případně mu na základě velikosti jeho majetku akumulovaného v konkurenčních bojích a monopolistické dispoziční pravomoci nad válečnými nástroji a odvody. Ona sama se ale vytváří, získává svou podobu a případnou sílu na základě přibývajících diferenciací funkcí v celém společenském svazu. Z tohoto hlediska se počátku zdá přímo paradoxní, že ústřední pán v této fázi vytváření státu dosahuje tak mimořádné společenské síly. Vždyť přece od konce středověku s rychle postupující dělbou funkcí také stále výrazněji upadá do funkční závislosti na jiných funkcích. Právě v této době nabývá cirkulace funkčně rozdělených akčních řetězců stále větší šíře a pevnosti. Vlastní zákonitost společenských procesů, charakter ústřední moci jako funkce, který až po francouzské revoluci postupně získává zřetelnější institucionální výraz, se už uplatňuje mnohem silněji než ve středověku. Závislost ústředních vládců na výši finančních příjmů z celého ovládaného území je toho jednoznačným důkazem. Například Ludvík XIV. je už nepochybně mnohem silněji připoután k této cirkulaci, k tomuto vlastnímu zákonu široce rozvětvených akčních řetězců než například Karel Veliký. Jak je možné, že ústřední vládce má v této fázi přesto tak velký rozhodovací prostor, tak vysokou míru společenské síly, že mluvíme o jeho „neomezenosti“?

Ve skutečnosti to nebyla pouze monopolistická dispoziční moc knížete nad vojenskými mocenskými prostředky, která držela v šachu jiné vrstvy jím ovládaného území a především jistě ne bezmocné nejvyšší vrstvy. Na základě zvláštní konstelace provázanosti byla v této fázi závislost horních vrstev na vrchním koordinátorovi a regulátorovi mechanismu plného napětí tak velká, že se musely dobrovolně na delší dobu vzdát boje o kontrolu a spolurozhodování v nejdůležitějších záležitostech.

Této zvláštní konstelaci provázanosti lze porozumět, soustředíme-li se na jednu zvláštnost lidských vztahů, která je s přibývajícím dělbou funkcí ve společnosti stále patrnější: *je to jejich otevřená nebo latentní ambivalence*. Jak ve vztazích jednotlivých lidí, tak v jejich nejrůznějších funkčních vrstvách se specifická *rozdvojenost nebo dokonce obecná neshoda zájmů* projevuje tím silněji, čím členitější je síť vzájemných vztahů, do níž je zapojena jedna sociální existence nebo celá funkční třída. Zde jsou všichni lidé, všechny skupiny, stavy nebo třídy určitou formou odkázáni na sebe, jsou potenciálními přáteli, spojenci nebo akčními partnery, a jsou zároveň potenciálními zájmovými soupeři, konkurenty nebo nepřáteli. V naturálně hospodařících společnostech se příležitostně vyskytují zcela jednoznačně negativní vztahy, ryzí, a proto netlumené nepřátelství. Když putující nomádi vpadnou do již osídleného území, pak se do vztahu mezi nimi a osadníky této oblasti nevmísí ani stopa vzájemné funkční závislosti. Mezi těmito skupinami skutečně existuje ryzí nepřátelství na život a na smrt. Mnohem větší je v jednodušší členěných společnostech i šance na vznik jasné a nekomplikované vzájemné závislosti, jednoznačného přátelství, spojenectví, milostných nebo služebních vztahů. Ve zvláště černobílých líčeních mnoha středověkých knih, jejichž autoři jako by neznali nic jiného než dobré přátele nebo zloduchy, je zřetelně vyjádřena větší připravenost středověké společnosti ke vztahům tohoto druhu. V takové realitě se však vzhledem k větší funkční neukotvenosti mnoha lidí často objevuje rychlý přechod z jednoho extrému do druhého, proměna zásadního přátelství v zásadní nepřátelství. Jak se společenské funkce a zájmy lidí stále více rozvíjejí a přibývá v nich rozporů, stále častěji se v jejich chování a cítění setkáváme se zvláštní rozpolceností, „souběžností“ pozitivních a negativních prvků, se směsí relativně tlumené náklonnosti a tlumeného odporu v různých proporcích a odstínech. Možnosti k ryzímu, naprosto neambivalentnímu nepřátelství jsou stále vzácnější a každá akce proti soupeři stále znatelněji zároveň nějakou formou ohrožuje sociální existenci toho, kdo ji podniká. Současně narušuje celý mechanismus funkčně rozdělených řetězců jednání, jehož součástí jsou stávající sociální existence obou protivníků. Přesnější sledování této fundamentální *rozštěpenosti zájmů* a jejich důsledků pro politickou hru či psychické ustrojení a její sociogeneze v souvislosti s postupující dělbou funkcí by nás zavedlo příliš daleko. I to málo, co bylo v této souvislosti uvedeno, prozrazuje, že je jednou z nejzávažnějších charakteristik struktury

diferencovanějších společností a jedním z nejdůležitějších formujících aparátů pro civilizované chování.

V tomto smyslu se v souvislosti se stále intenzivnější dělbou funkcí mnohem ambivalentněji rozvíjejí například vztahy mezi různými správními jednotkami. Náznorný příklad nabízejí vztahy mezi státy v naší době, především vztahy mezi evropskými státy. Přestože provázanost a dělba funkcí *mezi* státy není zdaleka tak rozvinutá jako dělba funkcí *uvnitř* nich, jakýkoli válečný výboj ohrožuje už dnes toto vysoce diferencované předivo národů jako celek natolik, že samotný vítěz se na konci ocitá v silně otřesené pozici. Může – a on nechce víc – nepřátelskou zemi zbavit obyvatelstva a zpusťošit natolik, aby tam mohl usídlit část svého vlastního obyvatelstva. Musí kvůli svému vítězství pokud možno zničit vysoce industrializovaný aparát protivníka a zároveň pro zachování vlastního míru tento aparát v určitých mezích zachovat, popřípadě se ho pokusit obnovit. Může vyhrát kolonie, úpravy hranic, odbytíště, hospodářské nebo vojenské výhody, prostě získat obecný mocenský náskok, ale právě proto, že v boji mezi vysoce diferencovanými společenskými svazy je každý soupeř a nepřítel zároveň akčním partnerem na běžících pásech těžé mašinerie s dělbou práce, vede každá rychlá a radikální změna v jednom sektoru této spleti nutně k narušení a změnám v jiném sektoru. Určitě kvůli tomu nepřestává účinkovat konkurenční a monopolní mechanismus. Nevyhnutelné mocenské boje jsou pouze pro tento choulostivý mocenskopolitický systém stále riskantnější. Prostřednictvím takových problematických napětí a explozí však systém pomalu směřuje k jednoznačnějšímu vytváření nadvlády a k nejprve *federativnímu* sdružování větších jednotek kolem určitých mocenských center.

Stále ambivalentnější je s postupující dělbou funkcí v tomtéž smyslu i vztah mezi různými sociálními vrstvami *uvnitř* ovládaného svazu. Také zde – na mnohem užším základě – spolu bojují o určité šance skupiny, jejichž sociální existence je prostřednictvím dělby funkcí vzájemně propojená. Jsou také zároveň protivníky i akčními partnery. Existují mezní situace, v nichž si stávající organizace společnosti vede tak špatně, že pro ohromný sektor lidí a vrstev uvnitř této společnosti přestane hrát daná organizace pozitivní roli. V takové situaci může negativní strana ambivalentního vztahu, zájmový protiklad, natolik převážit nad jeho pozitivní stránkou, společnými zájmy, vyplývajícími ze vzájemné závislosti funkcí, že dochází k násilným výbuchům napětí, ke zpětnému

posunu sociálního významu a k nové organizaci společnosti na změněném sociálním základě. Až do vzniku takové revoluční situace kolísají dělbou funkcí provázané vrstvy mezi svými různě rozpolcenými a rozporuplnými zájmy. Zmítají se mezi touhou odebrat sociálnímu protivníkovi větší nebo menší výhody a strachem z toho, že v boji s ním zároveň zničí celý společenský aparát, na jehož funkčnosti závisí jejich aktuální sociální existence. A právě to je konstelace, to je forma vztahu, která skrývá klíč k porozumění změnám ve společenském významu úředníků, podřízených centrálnímu panovníkovi. Když poměrně dobře účinkuje kooperace nejmocnějších funkčních tříd, když jejich zájmové protiklady nejsou tak velké, aby překryly jejich vzájemnou závislost a ohrozily fungování celého společenského aparátu, pak je rozhodovací prostor centrály více či méně omezený. Zvětšuje se, když v základním směru procesů narůstá napětí mezi určitými hlavními skupinami ve společnosti, a dosahuje optimálního stavu, když větší část nejrůznějších funkčních tříd má sice ještě takový zájem na udržení své sociální existence ve stávající formě, že se rozhodně obává každého většího narušení celkového aparátu a příslušně hlubokého ořesu vlastní existence, ale strukturální protiklad zájmů mezi mocnými funkčními skupinami je zároveň tak velký, že už sotva umožňuje pravidelné uzavírání dobrovolných kompromisů, a sociální šarvátky bez zásadního vítězství a zásadní porážky se stávají trvalým jevem. Nejvyhraněnější je případ ve fázi, v níž jsou různé skupiny nebo společenské vrstvy přibližně stejně silné, v nichž společenské síly takových vrstev udržují přibližnou rovnováhu, přestože institucionálně vůbec nemusí být rovnocenné, jako například šlechta a měšťanstvo či měšťanstvo a dělnictvo. Kdo v této konstelaci, v takové nerozhodnými zápasy vyčerpané a zneklidněné společnosti ovládne nejvyšší regulační a kontrolní orgány, má šanci vynutit si kompromis k udržení stávajícího rozložení sociálních těžišť mezi rozpolcenými zájmy. Různé zájmové skupiny se od sebe nemohou vzdálit ani se k sobě přiblížit, což způsobuje jejich naprosto odlišnou závislost na centru kvůli zachování jejich aktuální sociální existence, což vytváří jejich zcela jinou míru závislosti na reprezentantech centrální moci, než je tomu v situacích, kdy jsou vzájemně závislé zájmy méně disparátní a přímé dohody mezi jejich zástupci snadnější. Nedaří-li se ještě většině různých funkčních tříd nebo přinejmenším jejich aktivním vrcholným skupinám tak špatně, že by měly sklon dávat úplně v sázku svou stávající sociální existenci, a cítí-li se zároveň ohrožené, je-li jejich význam

tak rovnoměrně rozdělený, že se každá obává sebemenší výhody, sebe-menšího posílení strany druhé, pak se jejich protikladné síly vážou, což dává ústřední moci větší šanci než jakákoli jiná konstelace společnosti. Poskytuje jejím majitelům, ať už je to kdokoli, optimální rozhodovací prostor. V historické realitě se vyskytují nejrůznější variace tohoto obrazce provázanosti. Jak už bylo uvedeno, vytváří se v ostrých obrysech pouze v diferencovanějších společnostech, zatímco ve společnostech s menší vzájemnou závislostí a s menší dělbou funkcí zakládají silnou ústřední moc nad většími územími především válečný úspěch a vojenská síla. Ale i v diferencovanější společnosti hraje nepochybně právě pro silnou centrální moc rozhodující roli osvědčení ve válce, ve střetech s jinými vládními jednotkami. Odhlédneme-li od této vnější provázanosti společnosti a od jejího významu pro vnitřní rovnováhu, položíme-li si otázku, jak právě v bohatě diferencované společnosti navzdory velké a rovnoměrnější vzájemné závislosti všech funkcí může existovat silná centrální moc, pak vždy znovu narazíme na onu specifickou konstelaci, která je zdůrazněna na začátku ve formě obecného pozorovacího schématu: *Hodina silné centrální moci v bohatě diferencované společnosti se přiblíží, když je ambivalence zájmů nejdůležitějších funkčních skupin tak velká a jejich společenský význam tak rovnoměrně rozložen, že mezi nimi nedochází k zásadnímu kompromisu ani k zásadnímu zápasu a vítězství.*

Právě aparát provázanosti tohoto druhu je zde stručně označen jako *královský mechanismus*. Centrální moc skutečně dosahuje optimální společenské síly „absolutistického“ království v souvislosti se zmíněnou konstelací sociálních sil. Ale rovnovážný aparát tohoto druhu zcela jistě neexistuje pouze jako sociogenetická hnací síla silné královské vlády. V diferencovanějších společnostech ji lze najít v základu každé silné samovlády, ať má jakýkoli název. Muž nebo muži v centru vždy jako vzájemně závislí soupeři, jako protivníci a akční partneři. Tento druh provázanosti se na první pohled může jevit jako nanejvýš křehký mechanismus. Historická skutečnost ukazuje, jak nutně a nevyhnutelně tato provázanost, podobná všem ostatním propojeným aparátům, dokáže vázat jednotlivé lidi, kteří ji vytvářejí, až konečně kontinuální přesun závažnosti, v němž se při své neustálé reprodukci prostřednictvím dalších a dalších generací nacházejí, umožní více či méně násilné změny dosavadních společenských vztahů a vznik nových forem vzájemné závislosti.

18. Zákonitost společenských mechanismů uvádí ústřední vládce a ústřední aparát do zvláštní pozice, a sice tím zásadněji, čím specializovanější je tento aparát a jeho orgány. Centrální vládce a lidé jeho štábu mohou dospět na vrchol centrální správy jako exponenti určité sociální formace, nebo se převážně rekrutují z určité vrstvy celé společnosti. Jakmile však někdo jednou získá postavení v rámci nejvyššího správního aparátu a jistou dobu se v němž udrží, tento aparát mu vnutí své vlastní zákonitosti. Výrazně ho oddělí od všech ostatních skupin a vrstev celé společnosti, od skupiny, která ho vynesla vzhůru, i od vrstvy, z níž pochází.

Ústřední vládce má v diferencovanější společnosti na základě své specifické funkce i specifické zájmy. Jeho funkce ho nutí, aby bděl nad soudržností a zabezpečením celé společnosti v jejím momentálním stavu, a je tedy do určitého stupně zainteresován na vyrovnávání zájmů mezi jinými funkčními skupinami. Už tento úkol, který si osvojuje každodenní zkušeností, nahlížením do soukolí společnosti, ho často vzdaluje od všech ostatních funkčních skupin. Zároveň ale musí jako všichni ostatní lidé bdít i nad zachováním své vlastní sociální existence. Musí pracovat na tom, aby se nesnižoval jeho společenský význam, a dokonce je žádoucí, aby se zvyšoval. V tomto smyslu je i on jednou ze stran ve hře společenských sil. Protože i jeho zájmy jsou na základě výjimečnosti jeho funkce spojeny s bezpečností a fungováním celého společenského mechanismu, musí zároveň uvnitř tohoto mechanismu zvýhodňovat jednotlivce, musí obstát ve vlastních zápasech a navazovat spojení z hlediska posilování svých osobních pozic. Ani při tom ale nejsou zájmy ústředního vládce nikdy zcela identické se zájmy některé společenské vrstvy nebo skupiny. Mohou se na čas krýt se zájmy té či oné skupiny, ale jakmile se centrální vládce příliš silně identifikuje s některou z těchto skupin, kdykoli se odstup mezi ním a některou skupinou příliš zmenší, dříve nebo později je ohrožen společenský význam jeho vlastní pozice. Už bylo řečeno, že tato síla závisí jednak na existenci určité rovnováhy mezi různými skupinami a určité míry kooperace nebo soudržnosti mezi různými zájmy ve společnosti a jednak je založena na tom, že mezi nimi existují silná a trvalá napětí a zájmové protiklady. Ústřední vládce podkopává svou pozici, když používá vlastní mocenské prostředky, aby poskytl jedné skupině ze svého užšího nebo širšího společenského okruhu převahu na úkor jiných. Závislost na nejvyšším koordinátorovi a vrchnostenský charakter jeho funkce se nutně snižují,

když jedna skupina nebo vrstva ve společnosti získá nebo vlastní jednoznačnou převahu nad všemi ostatními, snad kromě případu, kdy je sama nejednotná a plná napětí. Pozici ústředního vládce však neméně oslabuje a podkopává takové snížení napětí mezi hlavními skupinami v jeho společnosti, při němž tyto skupiny dokážou bez jeho vlivu navzájem spolupracovat a spojovat se ke společným akcím. To platí především pro relativně mírové časy. Ve válečných dobách, kdy je třeba bojovat s vnějším nepřítelem celé společnosti, nebo alespoň jejích nejdůležitějších skupin, může být ústup vnitřních napětí i pro centrálního vládce potřebný a neznamená nebezpečí.

Ústřední vládce a jeho aparát vytvářejí ve své společnosti jakýsi druh zájmového centra. Pozice vládce ho často nutí spíše ke spojení s druhou nejsilnější skupinou ve společnosti než k identifikaci s nejsilnější skupinou a jeho zájem vyžaduje jak určitou kooperaci, tak jisté napětí mezi jejími součástmi. Jeho postavení tedy závisí nejen na druhu a síle ambivalence mezi těmito různými formacemi celé společnosti, ale také na jeho vztahu ke každé z těchto formací.

Základní schéma společenského aparátu, který vznikne tímto způsobem, je opravdu prosté. Samovládce, král, je jako jedinec sám o sobě vždy neporovnatelně slabší než celek společnosti, jejímž je pánem nebo nejvyšším služebníkem. Kdyby se celá tato společnost nebo její značné části postavily v sevřeném šiku proti němu, byl by vůči jejich nátlaku bezmocný, jako je bezmocný každý jedinec vůči tlaku celé sítě vzájemně závislých lidí. Jeho jedinečnou pozici, panování jediného člověka jako centrálního vládce ve společnosti, lze vysvětlit tím, že zájmy lidí v této společnosti nemají vždy tentýž směr, jejich akce jsou jak koordinované, tak protichůdné. Lze ji vysvětlit základní ambivalencí sociálních vztahů v diferencovaném společenském svazu. Existují okolnosti, v nichž převládá pozitivní strana těchto vztahů, nebo v nichž alespoň není překryta negativní stranou. Na cestě k převaze negativní stránky ale existují přechodové fáze, v nichž jsou antagonismy, zájmové protiklady tak velké, že přetrvávající vzájemná závislost akcí a zájmů ve vědomí zúčastněných ustupuje, aniž by zcela ztratila na významu. Figurace provázanosti, která tak vzniká, byla vysvětlena výše: různé části společnosti udržují svou sociální sílu přibližně v rovnováze. Napětí mezi nimi se vybíjejí ve sledu větších a menších zápasů, ale žádná strana nemůže nad druhou zvítězit nebo ji zničit. Nemohou se spojit, protože každé posílení zájmů jedné strany ohrožuje sociální existenci druhé. Nemohou se od

sebe vzdálit, protože jejich sociální existence je nezávislá. To je situace, která poskytuje králi, muži na vrcholu, centrálnímu vládcí, jeho optimální moc. Jednoznačně ukazuje, kde jsou jeho specifické zájmy. Díky tomuto prolínání silných vzájemných závislostí a silných antagonismů vzniká společenský aparát, který bychom mohli považovat nejen za nebezpečný, ale zároveň za významný i krutý vynález, kdyby byl dílem jediného sociálního inženýra. Stejně jako všechny sociální útvary v této fázi historie vzniká i „královský aparát“, který poskytuje jedinému člověku jako nejvyššímu koordinátorovi mimořádnou plnost moci, postupně a neplánovaně v průběhu společenských procesů.

Tento aparát si můžeme nejjednodušším způsobem znázornit jako přetahování lanem. Skupiny, sociální síly, které se přibližně udržují v rovnováze, napínají lano. Jedna strana se vši silou vzpírá druhé, nepřetržitě cloumají jedna druhou, ale žádná ze stran nemůže druhou výrazněji posunout z její pozice. Jestliže v této situaci nejvyššího napětí mezi skupinami, které tahají za jediné lano v opačném směru a zároveň jsou tímto lanem k sobě připoutány, existuje jedinec, který zcela nepatří k žádné z obou zápasících skupin, který má možnost zapojit svou individuální sílu jednou na této straně, podruhé na straně opačné a který přitom pečlivě dbá na to, aby se samotné napětí nesnížilo, aby žádná z obou stran nezískala zásadní převahu, pak je to právě on, kdo ve skutečnosti řídí celou spleť napětí. Minimální síla jediného člověka, který by sám o sobě nedokázal uvést do pohybu žádnou ze stran, a tím spíše spojené skupiny, stačí při tomto uspořádání společenských sil k manipulaci celku. Důvod je jasný: v tomto rovnovážném aparátu jsou latentně vázány mimořádné síly, které se nedokážou uvolnit bez spouštěče. Tlak prstu jedince uvolní síly vázané protistranou a spojí se s latentními silami, které působí v tomtéž směru, takže získají mírnou převahu a mohou se projevit. Aparát společnosti představuje při tomto uspořádání jakousi elektrárnu, která automaticky zmnohonásobí nejmenší vynaložení síly jedince u kormidla. S tímto aparátem je ale nutné zacházet nanejvýš opatrně, aby dokázal delší dobu pracovat pokud možno bez poruch. Člověk u kormidla je jeho zákonům a tlakům podřízen stejně jako všichni ostatní. Jeho rozhodovací prostor je sice mnohem větší než jejich, ale také zcela závislý na konstrukci aparátu. Zdaleka však není neomezený.

To je pro začátek pouze schematický náčrt onoho uspořádání společenských sil, které poskytují centrálnímu vládcí maximum moci. Přesto

jasně a zřetelně ukazuje základní strukturu jeho společenské pozice. Ne náhodou, ne pokaždé, když se narodí silná panovnická osobnost, nýbrž když k tomu poskytnete šanci určitá struktura společnosti, dosáhne centrální orgán oné optimální síly, která obvykle najde svůj výraz v silné samovládě. Relativně velký rozhodovací prostor, který centrální vládce tímto způsobem získá nad velkou a diferencovanou společností, vznikne tím, že panovník stojí v křížové palbě sociálních napětí, může si pohrávat s různě zaměřenými zájmy a ambicemi, jež se na jím ovládaném území vzájemně udržují v rovnováze.

Schéma je samozřejmě určitým zjednodušením skutečného stavu věcí. Rovnováha pole napětí, jaké představuje každá společnost, se v do jisté míry diferencovaných lidských spletích vždy vytváří prostřednictvím spojenectví a nepřátelství celé řady skupin a vrstev. Ale význam tohoto multipolárního napětí není pro pozici ústředního vládcé jiný než význam onoho bipolárního napětí, naznačeného ve schématu. Antagonismus mezi různými částmi společnosti určitě nemá pouze podobu uvědomělého zápasu. Impulsy, které produkují napětí, nejsou ani zde naplánované a uvědoměle stanovené bojové cíle, nýbrž spíše anonymní mechanismy provázanosti. Jsou to, abychom uvedli konkrétní příklad, mnohem více mechanismy postupující monetarizace a komercializace než uvědomělé záměry měšťanských kruhů, které na konci středověku vytlačují většinu feudálů. Ale jako jsou vždy v plánech a bojových cílech jednotlivců nebo skupin vyjádřeny antagonismy, které vznikají s postupem peněžní provázanosti, roste zároveň napětí mezi stále silnějšími měšťanskými vrstvami a funkčně oslabenými pány země. S nárůstem této provázanosti a tohoto napětí se ale zvětšuje i rozhodovací prostor těch, kdo se prostřednictvím konkurenčního mechanismu stali ústředními vládci celku, králů, kteří nakonec za stálého balancování mezi měšťanstvem a šlechtou získávají svou optimální sílu ve formě absolutního království.

19. Již zazněla otázka, jak je vůbec možné, že se v diferencované společnosti vytvoří a udrží centrální moc absolutistické síly, přestože tyto centrální vládci nejsou méně závislí na chodu celé mašinerie s dělbou funkcí než držitelé jiných pozic. Odpovědí je schéma královského mechanismu. V této fázi už nevysvětluje společenskou sílu ústředních vládců pouze vojenská síla nebo velikost majetků, i když bez obou těchto komponentů žádná centrální pozice společenského svazu vůbec nemůže účinkovat. K tomu, aby mohli centrální vládci v diferencovanější

společnosti dosáhnout tak optimální síly jako v době absolutismu, je navíc nutné zvláštní rozložení sil ve společnosti.

Společenská instituce království skutečně dosahuje své největší společenské síly v oné fázi historie, v níž musí oslabená šlechta v mnoha ohledech soupeřit se vzrůstajícími se měšťanskými skupinami, aniž by jeden dokázal druhého definitivně vypudit ze své zájmové oblasti. Rychle postupující monetarizace a komercializace 16. století je mohutným impulsem pro měšťanské skupiny a silně zatlačuje do pozadí valnou část válečnické vrstvy, starou šlechtu. V závěru sociálních zápasů, které jsou výrazem této prudké transformace společnosti, nápadně vzrůstá vzájemná závislost mezi částmi šlechty a částmi měšťanského stavu. Šlechta, jejíž společenská funkce a samotná podoba se zásadně proměňuje, se nyní musí vyrovnávat s třetím stavem, jehož členové jsou v mnoha případech sociálně mnohem silnější a dravější než dříve. Řada rodin staré válečnické šlechty vymírá, řada měšťanských rodin si osvojuje charakter šlechty a jejich potomci o několik generací později zastupují zájmy proměněné šlechty proti zájmům měšťanstva, protože v rámci těsnější provázanosti nyní obě složky nevyhnutelně stojí proti sobě.

Cílem tohoto měšťanstva nebo přinejmenším jeho vůdčích skupin však není odstranění šlechty jako společenské instituce, jak o to značná část měšťanstva usiluje v roce 1789. Již bylo řečeno, že nyní je nejvyšším cílem jednotlivých měšťanů získat pro sebe a své rodiny šlechtický titul s jeho privilegii. Reprezentanti nejvýše postavené skupiny tohoto měšťanstva jako celku se chystají přivlastnit si privilegia a prestiž šlechty. Nechtějí odstranit šlechtu jako takovou, nýbrž vstoupit jako nová šlechta pokud možno na místo staré šlechty, nebo alespoň vedle ní. Tato nejvyšší skupina třetího stavu, *noblesse de robe*, během 17. a především 18. století nepřetržitě zdůrazňuje, že její šlechtictví je stejně dobré, důležité a pravé jako šlechtictví rytířské šlechty. Rivalita, která se takto projevuje, zcela jistě není vyjádřena pouze slovy a ideologiemi. Je podložena trvalým, i když často skrytým a nerozhodným zápasem o mocenské pozice a mocenskou převahu mezi reprezentanty obou stavů.

Už bylo zdůrazněno, že si často zavíráme dveře k pochopení sociálních konstelací tohoto absolutistického režimu, když vycházíme z představy, že měšťanstvo bylo v této fázi přibližně stejnou formací jako dnes nebo včera, když si jako nejtypičtějšího a sociálně nejdůležitějšího reprezentanta měšťanstva představujeme „samostatného obchodníka“.

Sociálně nejvlivnějším a nejreprezentativnějším zástupcem měšťanstva v 17. a 18. století je přinejmenším ve větších zemích na kontinentě knížecí nebo královský služebník, tedy muž, jehož bližší nebo vzdálenější předkové určitě byli řemeslníci nebo obchodníci, ale on sám nyní zastává úřednickou pozici ve správním aparátu. Zpočátku, než vytvoří vrcholnou skupinu měšťanstva obchodnické vrstvy, stojí v čele třetího stavu – řečeno naším jazykem – úředník.

Uspořádání a charakter státních pozic se v jednotlivých zemích poměrně výrazně liší. Ve staré Francii je nejdůležitějším reprezentantem měšťanstva zvláštní směr rentiéra a úředníka. Je to muž, který si místo ve státním aparátu pořídil za vlastní peníze jako svůj osobní a téměř soukromý majetek nebo je zdědil po otci, což je ve výsledku totéž. Tato úřednická pozice mu poskytuje určitá privilegia. S mnoha takovými pozicemi je například spojeno osvobození od daní a investovaný kapitál se zúčtuje ve formě vedlejších příjmů, platu nebo jiných důchodů, které zajišťují jeho postavení.

Jsou to právě tito muži *noblesse de robe*, kteří v období starého režimu zastupují měšťanstvo ve shromážděných stavů, kteří jsou i mimo tato shromáždění obecně jeho mluvčími, zástupci jeho zájmů ve vztahu k ostatním stavům i králům. Veškerý sociální význam a společenská síla třetího stavu jsou vyjádřeny v požadavcích, vystupování, politické taktice této vrcholné skupiny. Zájmy měšťanské horní vrstvy samozřejmě nejsou vždy zcela identické se zájmy ostatních měšťanských skupin. Hlavním společným zájmem – kromě řady jiných – je v každém případě udržení jejich nejrůznějších privilegií. Zvláštními právy, privilegii, se totiž vyznačuje nejen sociální existence šlechty nebo majitelů úřadů. Na privilegiích je v té době založena i existence obchodníka. Na privilegiích je závislý stav cechovního řemesla. Ať jsou jednotlivá privilegia jakékoli povahy, měšťanstvo, které zde má v určitém smyslu význam jako sociální veličina, je až do druhé poloviny 18. století stavovskou, zvláštními právy vybavenou a podporovanou formací, stejně jako samotná šlechta. Zde z určité strany narážíme na onu mašinerii provázanosti, kvůli níž se toto měšťanstvo nikdy nemůže rozmáchnout k rozhodujícímu úderu proti svému protihráči, šlechtě. Může bojovat proti nejrůznějším jednotlivým mimořádným výsadám šlechty, ale nemůže a ani nechce odstranit samotnou společenskou instituci privilegií, která z ní činí výjimečný stav. Vlastní sociální existence měšťanstva, na jejímž zachování mu především záleží, je totiž také udržována a chráněna privilegii.

Teprve když se ve struktuře společnosti začnou intenzivněji prosazovat měšťané, jejichž společenskou základnou už nejsou stavovská privilegia, když v souvislosti s tím stále větší sektor společnosti začíná veškerá tato vládou garantovaná nebo vytvořená zvláštní práva vnímat jako výrazné narušení celého průběhu procesů s dělbou funkcí, teprve pak se objeví sociální síly, které dokážou se šlechtou bojovat, které nechtějí odstranit pouze jednotlivá šlechtická privilegia, nýbrž samotnou společenskou instituci šlechtických privilegií.

Skupiny nového měšťanstva, které nyní bojují proti zřízení těchto privilegií jako takových, však zároveň uvědoměle nebo bezděčně napaďají i základ formace starého stavovského měšťanstva. Jeho privilegia, celá jeho stavovská organizační forma plní svou společenskou funkci pouze v období, kdy proti němu stojí privilegovaný šlechtický stav. Stavby jsou nepřátelsky naladěny nebo přesněji řečeno ambivalentní sourozenci, vzájemně závislé buňky téhož společenského řádu. Je-li zničena instituce jednoho, automaticky se hroutí i instituce druhého – hroutí se tento řád jako celek.

Revoluce z roku 1789 ve skutečnosti není jen bojem měšťanstva proti šlechtě. V jejím průběhu je zničena sociální existence stavovského měšťanstva, především privilegovaných majitelů úřadů z třetího stavu, ale také starého stavovského cechovního řemesla stejně dokonale jako sociální existence šlechtického stavu. Tento společný konec naráz osvětí celou sociální síť, specifickou silovou konstelací předchozí fáze. Ilustruje to, co bylo prozatím zcela obecně řečeno o vzájemné závislosti a ambivalenci zájmů určitých sociálních vrstev, o rovnovážném aparátu, který díky tomu vzniká, a o společenské síle centrální moci. Politicky relevantní součásti měšťanstva v době absolutismu jsou ve svých zájmech, jednání a myšlení zcela svázány s existencí a specifickou rovnováhou stavovského řádu až do chvíle vystoupení nového, nestavovského měšťanstva, které se velmi pomalu vyděluje ze staršího typu. Právě kvůli tomu se při veškerých střetech se šlechtou a samozřejmě i s prvním stavem, duchovenstvem, pokaždé znovu chytí do smyčky svých ambivalentních zájmů. V zájmovém zápase se šlechtou se však nikdy nemohou odvážit zajít příliš daleko, aby neřízli do vlastního masa. Každý zásadní úder proti šlechtě jako instituci by otrásl celým státním a společenským aparátem a jako bumerang by zasáhl sociální existenci tohoto privilegovaného měšťanstva. Všechny privilegované vrstvy mají zájem na tom, aby vzájemný boj nezašel příliš daleko, všechny se nejvíc

ze všeho obávají hlubokých otřesů a přesunů rovnováhy v celém společenském aparátu.

Vzájemnému boji ale zabránit nemohou, protože jejich zájmy, na jedné straně stejně zaměřené, jsou v mnoha jiných bodech diametrálně odlišné. Jejich sociální prestiž je tak rozdělená a jejich vzájemná rivalita tak velká, že se každá součást cítí ohrožena jakoukoli malou výhodou jiné, vším, co by mohlo druhé straně poskytnout nejmenší mocenský náskok. Mezi příslušníky různých skupin proto existují naprosto zdvořilé až přátelské vztahy, ale vztah mezi zástupci obou stavů a především mezi jejich vrcholnými skupinami zůstává zároveň v průběhu období „starého režimu“ nanejvýš napjatý. Každý se bojí toho druhého, sleduje jeho kroky se skrývanou nedůvěrou. Tato nejzávažnější osa napětí mezi šlechtou a měšťanstvem je navíc obklopena řadou jiných, neméně ambivalentních. Úřednická hierarchie světského správního aparátu se trvale nachází v otevřeném nebo latentním konkurenčním zápase o mocenské kompetence a prestiž s církevní úřednickou hierarchií. Tato hierarchie, klérus, v určitých bodech stále znovu naráží na jeden nebo druhý šlechtický okruh. V takovém multipolárním rovnovážném systému neustále dochází k menším explozím a šarvátkám, k sociálnímu měření sil v různých ideologických převlecích a z nejrůznějších, často zcela vedlejších důvodů.

Král nebo jeho zástupce ale celé toto soukolí řídí a kormidluje tím, že svou vahou podporuje střídavě jednu nebo druhou stranu. Jeho společenská síla je velká právě proto, že strukturální napětí mezi hlavními skupinami této společenské tkáně je příliš silné, než aby mohlo dojít k bezprostředním dohodám o společných záležitostech a k zásadnímu společnému postupu proti králi.

Je známo, že pouze v jediné zemi se během této periody podaří uhájit společný postup měšťanských a šlechtických skupin vůči králi – v Anglii. Mohou to být jakékoli konstrukční zvláštnosti anglické společnosti, které zde snižují napětí mezi stavy a umožňují stabilní kontakty mezi jejich částmi, avšak sociální konstelace, která po mnoha tahanicích vede k omezení rozhodovacího prostoru centrálního vládcce, znovu objasňuje, na základě jakých systémů provázanosti se v jiných zemích udržuje ohromná společenská síla, absolutistická podoba centrální moci.

V průběhu 16. století a ještě na začátku 17. století se objevují i ve Francii pokusy o propojení lidí různého sociálního původu a o společný postup nejrůznějších sociálních formací proti hrozivě přebujelé moci krále.

Všechny ztroskotají. V těchto občanských válkách a vzpourách se ale zřetelně projevuje, jak silná je i ve Francii u nejrůznějších stavovských skupin touha omezit rozhodovací prostor králů a jejich reprezentantů. Neméně zřetelně se však ukazuje, jak silné zájmové rozpory a soupeření brání společnému postupu těchto skupin. Každá z nich by chtěla omezit moc krále k svému prospěchu a každá z nich je dostatečně silná, aby v tom zabránila jiným. Všichni se vzájemně drží v šachu, a proto se nakonec opět rezignovaně sejdou ve společné závislosti na silném králi.

Lze tedy říci, že v rámci oné velké společenské transformace, při níž dochází k funkčnímu posílení měšťanských skupin a funkčnímu oslabení šlechtických skupin, existuje fáze, v níž obě funkční skupiny – při veškerém napětí mezi nimi a třetí skupinou, i uvnitř nich samotných – udržují rovnováhu svých společenských sil. Tak se ve skutečnosti na určitou dobu vytváří onen aparát provázanosti, který byl výše popsán jako královský mechanismus: rozpory mezi oběma hlavními skupinami jsou příliš velké, než aby mezi nimi mohlo dojít k zásadnímu kompromisu, a způsob rozdělení prestiže, stejně jako těsná vzájemná závislost jejich společenské existence nedovoluje, aby mezi nimi došlo k rozhodujícímu zápasu a k jasné mocenské převaze jedné z nich. Ve své neschopnosti spojit se nebo proti sobě ze všech sil bojovat a zvítězit jsou nuceny ponechat na ústředním vládcovi veškerá rozhodnutí, jež samy nedokážou prosadit.

Jak bylo uvedeno, tento aparát se vytváří slepě a neplánovaně v průběhu společenských procesů. Jeho dobré nebo špatné řízení však do značné míry závisí na osobě toho, jemuž připadne funkce ústředního pána. Několik odkazů na jednotlivá historická fakta by mělo stačit jako ukázka jeho vytváření a ilustrace toho, co bylo obecně popsáno jako absolutistický královský mechanismus.

20. Ve společnosti 9. a 10. století existují dvě vrstvy svobodných, klerikové a válečníci. Masa více či méně nesvobodných na nižších úrovních, jimž je zapovězeno užívat zbraně, nemá aktivní podíl na společenském životě, přestože existence společnosti je závislá na jejich činnosti. Již bylo řečeno, že závislost válečníků, většinou soběstačných majitelů statků, na koordinační činnosti ústředního vládce je vzhledem ke zvláštním okolnostem v západofranské oblasti velmi malá. Klerikové jsou z nejrůznějších důvodů odkázáni na krále mnohem výrazněji. Na rozdíl od situace v impériu církev západofranské oblasti nikdy nezískala příliš silné postavení jako světská moc. Arcibiskupové se zde nestávají vévody.

Církevní velmoži stojí spíše mimo systém konkurujících si teritoriálních pánů. Jejich odstředivé zájmy, zaměřené na oslabení centrálního vládce, proto nejsou příliš silné. Statky kléru jsou většinou rozptýleny na panstvích světských pánů a jsou trvale vystaveny jejich útokům a zásahům. Církev si tedy přeje centrální vládu, krále, který má dostatek moci, aby byl jejich ochráncem proti světskému násilí. Rozepře, velké a malé války, které nepřetržitě vznikají na celém území, znamenají nevíтанou zátěž pro mnichy a další kleriky, kteří jsou v této době jistě vojensky zdatnější a naladěnější než kdykoli později, ale v žádném případě nežijí z války a pro válku. Tyto šarvátky a války se poměrně často vedou na jejich účet. Zneužívání, uražení a ve svých právech omezování kněží i celá opatství se stále znovu dovolávají krále jako soudce.

Silné, jen zřídka narušované spojenectví mezi prvními kapetovskými králi a církví naprosto není náhodné. Jeho příčina netkví pouze v síle osobní víry těchto prvních Kapetovců; je také výrazem existující konstelace zájmů. Královská hodnost je v této fázi – ať už je jinak čímkolí – zároveň nástrojem kněží ve sporu s lidmi válečnické kasty. Královské svěcení, pomazání a korunovace jsou stále jednoznačněji určovány stylem církevního udělování hodností. Funkce krále získává určitý sakrální charakter, v jistém smyslu se stává církevní funkcí. Skutečnost, že zde na rozdíl od příbuzných jevů v jiných společnostech dochází jen k náběhům propojení světské a církevní centrální moci, přičemž tento směr vývoje je velmi brzy přerušen, v neposlední řadě souvisí s konstrukcí samotné křesťanské církve. Tato církev je starší a také organizačně pevněji provázaná než většina světských panství té doby a má svou vlastní hlavu, která stále jednoznačněji vznáší nárok na spojení duchovní a světské hegemonie s centrální mocí nad všemi lidmi. Dříve nebo později logicky vzniká konkurenční situace a boj o nadvládu mezi papežem a světským vládcem určitého území. Tento boj všude končí tím, že papež je přinucen vrátit se zpět do svého duchovního mocenského postavení, že opět zřetelněji vystupuje světský charakter císařů a králů, že se vytrácejí náběhy jejich zapojení do církevní hierarchie a církevní rituál ustupuje, aniž by však zcela zanikl. Určitou pozornost si zvláště při srovnávání historických struktur a odhalování rozdílů mezi různými společenskými procesy na celé Zemi jistě zaslouží skutečnost, že i v západním světě dochází k takovým náběhům.

Západofranští králové na začátku této fáze velmi těsně spolupracují s církví, jak to odpovídá zákonitosti struktury jejich funkcí, o níž

jsme se již zmínili. Opírají se o druhou nejsilnější skupinu, o tu, která v konfrontaci se silnější a nebezpečnější skupinou vychází jako slabší. Jsou formálními lenními pány všech ostatních válečníků, ale na území ovládaném jinými velkými pány jsou zpočátku téměř bezmocní, a dokonce i ve vlastním teritoriu mají jen velmi omezenou moc. Těsné spojení královského rodu s církví vytváří z klášterů, opatství a biskupství bašty královské moci na území jiných teritoriálních pánů a poskytuje jí něco z duchovního vlivu církevních organizací v celé zemi. Králové těží z písařských dovedností kleriků, z pokladu politických a organizačních zkušeností církevní byrokracie a v neposlední řadě i z jejich pokladen. Není jasné, zda mají králové raného kapetovského období kromě příjmů z vlastního teritoria vůbec nějaké „královské příjmy“, tedy odvody z celého západofranského královského území. Plynou-li jim příjmy tohoto druhu, v každém případě jde spíše o nevýrazné příspěvky k příjmům z jejich rodového území. Jedno je ale jisté – dostávají z území mimo vlastní teritorium dávky od církevních institucí, například příjmy neobsazených biskupství nebo nepravidelné výpomoci při mimořádných příležitostech. Pokud něco poskytuje tradičnímu královskému rodu mocenský náskok před konkurujícími rody, pokud něco přispívá k tomu, že se v těchto raných vylučovacích bojích jako první na svém teritoriu vypracují právě Kapetovci, pak je to právě zmíněné spojení centrálních panovníků s církví. V této fázi se silnými odstředivými tendencemi působí především v církvi společenské síly, které bez ohledu na životy konkrétních králů pracují pro kontinuitu království a ve smyslu centralizace. Význam kléru jako indikátoru centralizace společnosti později ustupuje do té míry, jak stoupá význam třetího stavu; nikdy se ale zcela nevytratí. Už v této fázi se ukazuje, že napětí mezi různými sociálními skupinami ve společnosti, tedy zpočátku napětí mezi vrstvou kněží a válečníků, slouží ústřednímu vládcovi a zároveň vychází najevo, jak je k těmto napětím připoután, jak se stává jejich zajatcem. Síla řady válečnických vládců nutí krále a církve ke spojenectví, přestože i mezi nimi dochází k menším konfliktům. K prvnímu velkému sporu mezi králem a církví, ke skutečnému mocenskému boji těchto soupeřů však dochází až době, kdy ke králi začínají proudit bohatší mocenské prostředky – lidé i peníze – z měšťanského tábora, v době Filipa Augusta.

21. Se vznikem třetího stavu se předivo napětí komplikuje a osa napětí ve společnosti se přesouvá. Jako se v interdependentním systému konkurenčních zemí nebo teritorií vždy rýsují určitá hlavní napětí,

s nimiž se pojí veškeré další antagonismy jako sekundární napětí, až se postupně upevní převaha jednoho velkého silového centra, podobně existují i v každém panství určitá centrální napětí, z nichž krystalizuje řada menších, jež se postupně přesouvají ve prospěch jedné nebo druhé strany. Patří-li k těmto hlavním napětím až do 11. a 12. století ambivalentní vztah mezi válečníky a klérem, od té doby pomalu, ale trvale vystupuje do popředí jako základní vnitřní napětí antagonismus mezi válečníky a měšťskými měšťanskými skupinami. S tímto napětím a s celou diferenciací společnosti, jejímž je výrazem, získává ústřední vládce nový význam: stoupá závislost všech součástí společnosti na nejvyšším koordinátorovi. Králové, kteří v rámci bojů o nadvládu stále více vynikají nad ostatními válečníky rozšiřováním ovládaného území, se od nich zároveň stále zřetelněji distancují svou pozicí v rámci napětí mezi válečnickými a měšťskými vrstvami. V žádném případě nestojí jednoznačně na straně válečníků, kam by patřili svým původem. Zatěžují misky vah střídavě ve prospěch jedné nebo druhé strany.

Prvním milníkem na této cestě je získání komunálních práv pro města. Králové této fáze, především Ludvík VI. a Ludvík VII. včetně jejich služebníků, se jako všichni ostatní feudálové staví ke vznikajícím komunám s nedůvěrou a přinejmenším s „polovičním nepřátelstvím“²⁹⁾ zvláště v oblasti jejich vlastní domény. Teprve postupně začínají chápat přínos tohoto nezvyklého útvaru. Jako obvykle trvá určitou dobu, než si všimnou, že vytvoření třetího stavu znamená ve struktuře společnosti značné zvýšení jejich vlastních šancí. Pak ale s velkou důsledností podporují zájmy tohoto třetího stavu, dokud to odpovídá jejich vlastním zájmům. Podporují především zdanitelný finanční potenciál buržoazie. Kdykoli se ale naskytne příležitost, samozřejmě s veškerou naléhavostí potlačují nároky měst na mocenské funkce, které vznikají s rostoucí ekonomickou a sociální silou měšťských vrstev. Nárůst moci krále a měšťanstva se vyznačuje nejtěsnější vzájemnou funkční závislostí. Zčásti uvědoměle, zčásti podvědomě se obě sociální pozice střídavě podporují v růstu, ale i jejich vztahy jsou a vždy zůstanou ambivalentní. Trvale mezi nimi docházelo k nepřátelským střetům a zpočátku nechyběly ani příležitosti, při nichž se šlechta a měšťanstvo společně pokoušely omezit panovnické pravomoci králů. Králové se v průběhu celého středověku opakovaně ocitají v situacích, kdy jsou nuceni žádat shromážděné zástupce stavů o souhlas s určitými opatřeními. Během shromáždění stavů, menších regionálních i větších, v nichž jsou zastoupeny

velké oblasti království, se zřetelně ukazuje, jak se zdejší společnost s veškerými výkyvy konstrukce napětí ještě výrazně liší od společnosti absolutistického období.³⁰⁾ Stavovské parlamenty – a bychom připomněli jejich anglický název – fungují, podobně jako stranické parlamenty buržoazně-industriální společnosti, pokud je možná bezprostřední účelová dohoda mezi zástupci různých vrstev. Fungují tím hůře, čím obtížnější je dosažení přímých kompromisů a čím větší napětí vládne ve společnosti, přičemž zároveň rostou mocenské šance centrálního vládcce. Při nižší finanční a obchodní provázanosti ve středověkém světě nejsou ve skutečnosti vzájemné závislosti ani antagonismy mezi válečnickými majiteli půdy a měšťanskými vrstvami založené tak, aby bylo nutné přenášet uspořádání jejich vztahů na centrálního vládcce. Každý stav, rytíř, měšťan i klérus, žije při veškerých kontaktech zpočátku ještě mnohem výrazněji sám pro sebe ve vlastním okrsku. Různé stavy se ještě nestávají tak často a bezprostředně konkurenty v boji o tytéž společenské šance a nejvyšší měšťanské skupiny ještě zdaleka nejsou tak silné, aby mohly upírat válečnické šlechtě její sociální nadřazenost. Pouze na jednom místě společnosti vytlačuje vzrůstající se měšťanský živel za pomoci královské moci rytíře a duchovní z jejich pozic: ve správním aparátu, tedy – řečeno naším jazykem – z pozic úředníků.

22. Funkční závislost královské moci na dění v celé společnosti se velmi zřetelně projevuje v rozvoji správního aparátu, v diferenciaci veškerých institucí, které nejsou zpočátku ničím víc než součástí správy královského majetku a domény. Jestliže společnost svobodných sestává v podstatě jen z rytířů a duchovních, je i správní aparát složen především z rytířů a duchovních, přičemž – jak už bylo řečeno – klerikové nebo „clercs“ jsou většinou věrnými služebníky a reprezentanty královských zájmů, zatímco feudálové bývají často i na dvoře a v samotné správě královými rivaly, více zaměřenými na budování vlastní mocenské pozice než na upevnění královské moci. Později, když se vrstva válečníků mimo správní aparát více diferencuje, kdy se od sebe v rámci vylučovacích zápasů výrazněji oddělují větší a menší feudální vládcce, odráží se i tato konstelace v konstrukci stále širšího správního aparátu: jeho štáb tvoří klerikové a příslušníci menších válečnických rodů. Větší feudály najdeme jen v několika málo pozicích, například jako členy velké rady nebo užší rady.

Ani v této fázi však v královské správě zcela nechybí lidé z vrstvy nižší, než jsou válečníci a kněží, i když nesvobodní zjevně nehrají ve

francouzském správním aparátu takovou roli jako v Německu. Snad to souvisí s tím, že tam si městske obce – tedy třetí stav svobodných – budují vlastní samostatnou existenci o něco dříve než zde. V každém případě na území Francie s rozmachem měst narůstá podíl městskeho živilu na místech v královské správě a tito lidé už během středověku postupně pronikají do správního aparátu v takovém počtu, jakého nebylo na většině německých teritorií dosaženo ještě hluboko v novověku.

Do tohoto aparátu pronikají dvojím způsobem:³¹⁾ jednak zásluhou vlastní, stále se zvyšující účasti na světských pozicích, tzn. těch, které předtím zastávali šlechtici, a za druhé díky svému podílu na duchovních pozicích, tedy jako „clercs“. Význam slova „clercs“ se přibližně od konce 12. století pomalu proměňuje. Ustupuje význam „klerik“ a tento termín spíše označuje jen muže, který studoval, umí číst a psát latinou. Zpočátku jsou zřejmě ještě předpokladem první stupně duchovní dráhy. V souvislosti s rozšířením správního aparátu se postupně stále silněji sekularizuje jak označení „clerc“, tak určité druhy univerzitního studia. Latina se už neučí výhradně proto, aby se člověk stal duchovním, ale aby se stal přímo úředníkem. Určitě ještě stále existují měšťané, kteří proniknou do královské rady díky svým komerčním nebo organizačním schopnostem. Většina měšťanů se ale propracuje na vyšší místa správního aparátu studiem, znalostmi kanonického a římského práva. Studium se stává normální cestou vzestupu pro syny z nejvyšších městskech vrstev. Měšťanský prvek pomalu vytlačuje ze správního aparátu šlechtice a duchovní. Vrstva knížecích služebníků, „úředníků“, se zde na rozdíl od Německa stává výhradně měšťanskou formací.

„Nejpozději od doby Filipa Augusta existovali právní učenci, skuteční rytíři zákona“. V následující době bylo jejich úkolem propojit feudální právo s kanonickým a římským právem, aby z něj vytvořili monarchické právo. [...] Jako malé vojsko třiceti notářů v roce 1316, sto čtyř nebo sto pět v roce 1359 a přibližně sedesáti v roce 1361 získali tito notáři různé výsady díky tomu, že vystavovali opisy různých písemností v trvalé blízkosti krále. Velkou základnu měli v budoucnu tvořit privilegovaní notáři, jejichž elita (tři za vlády Filipa Sličného, dvanáct před rokem 1388, šestnáct v roce 1406, osm v roce 1413) ztělesňovala počátky tajného státního úřednictva či finančních tajemníků. [...] Jim patřila budoucnost. Na rozdíl od vysokých úředníků na jednotlivých falcích neměli žádné praotce, stali se jimi sami.“³²⁾

Se zvěčšováním královského majetku se vytváří vrstva specialistů, jejichž sociální postavení je závislé především na služebné funkci, jejichž stavovská prestiž a osobní zájem jsou do značné míry identické se zájmy království a správního aparátu. Příslušníci třetího stavu se v nejrůznějších funkcích, jako písaři a královi rádci, jako správci daní nebo členové nejvyšších soudů, pokoušejí ochraňovat zájmy centrální funkce a zajišťovat kontinuitu královské politiky bez ohledu na životy konkrétních králů a často proti osobním sklonům jednotlivých nositelů koruny, stejně jako to předtím dělali a stále ještě v menší míře dělají příslušníci církve. I zde podporují měšťanské vrstvy královskou moc a králové posilují měšťanské vrstvy.

23. Zásluhou tohoto téměř dokonalého vytlačení šlechty ze správního aparátu se ale měšťanstvo postupně dostává do mocenské pozice, která má velký význam pro udržení rovnováhy ve společnosti. Už bylo zmíněno, že ve Francii téměř do konce „starého režimu“ nejsou reprezentanty měšťanstva ve střezech se šlechtou bohatí obchodníci, a nejsou to ani cechy, nýbrž úřednictvo v nejrůznějších podobách. Oslabení sociální pozice šlechty a posílení měšťanstva se nejzřetelněji projevuje v tom, že vysoké úřednictvo přinejmenším od začátku 17. století vznáší nárok na stejnou sociální prestiž, jakou má šlechta. V té době dosahuje provázanost a napětí mezi šlechtou a měšťanstvem síly, která centrálnímu vládcovi zajišťuje mimořádnou moc.

Toto pronikání měšťanských synů do centrálního úředního aparátu je jednou z figurací provázanosti, která zcela bezprostředně ukazuje, jak těsná je vzájemná funkční závislost mezi růstem královské moci a vzestupem měšťanstva. Měšťanská horní vrstva, v níž se postupně etablojí rodiny vyšších „královských služebníků“, získává později v 16. a 17. století takovou společenskou sílu, že kdyby neměla sociální protiváhu ve šlechtě a duchovenstvu, jejichž odpor váže její moc, byl by jí centrální vládce vydán na milost a nemilost. Není obtížné vysledovat, jak králové, především Ludvík XIV., vytrvale rozehrávají tento nástroj napětí. Na začátku předcházející fáze jsou však ještě mnohem silnějšími protihrači centrální moci šlechta a duchovenstvo – při veškeré ambivalenci, obsažené již v tomto vztahu. Právě proto jsou ctižádostiví měšťané vítáni jako ochotní pomocníci královské moci. Králové dovolují, aby se síť ústředního aparátu stala monopolní pozicí lidí třetího stavu, který je zatím sociálně slabší než první a druhý stav.

Tato vzájemná závislost mezi nárůstem společenské síly krále a měšťanstva, oslabením šlechty a také duchovenstva se odhalí z jiné strany, když se podíváme na finanční provázanost jejich sociální existence. Jak už bylo zdůrazněno, tento přesun významu v neprospěch šlechty vyplývá jen z menší části z uvědomělých a plánovaných akcí měšťanských kruhů. Je důsledkem konkurenčního mechanismu, jehož prostřednictvím se většina šlechty dostává do závislosti na jediném šlechtickém rodu, na rodu královském, a tím v jistém smyslu klesá na úroveň měšťanstva. Kromě toho je především důsledkem postupující peněžní provázanosti. Ruku v ruce se spirálovitě stoupající křivkou objemu peněz postupuje trvalé znehodnocování peněz. Toto zmnožování a znehodnocování peněz se mimořádně urychluje v 16. století. Šlechta, která žije z příjmů svých statků a nemůže své příjmy rozmnožovat úměrně ke znehodnocování peněz, chudne.

Náboženské války – abychom se zmínili o tomto závěrečném aktu – mají pro oslabenou šlechtu stejný význam, jaký často mívají občanské války pro upadající vrstvy: zpočátku překryjí nevyhnutelnost jejího osudu. Zmatky a nepokoje, vlastní osvědčení se v boji, možnost loupeživých výprav a snadný zisk, to vše vzbuzuje ve šlechtě víru, že si dokáže udržet ohroženou sociální pozici a zachrání se před úpadkem. Postižení sotva něco tuší o systému hospodářských proměn, v jejichž víru se zmítají. Vidí, že je stále víc peněz, že ceny stoupají, ale nerozumějí tomu. Tuto náladu zachytil Brantôme, jeden z dvorských válečníků oné doby: „Není pravda,“ říká, „že by Francie v této občanské válce zchudla, spíš se celkově obohatila, protože se během ní objevilo a odkrylo nekonečné množství v zemi ukrytých pokladů, které nepřinášely žádný užitek. [...] Byly tak vyneseny na světlo a proměnily se v dobré a krásné mince v takovém množství, že tu najednou bylo vidět lesk více milionů ve zlatě než předtím v librách a stříbře, a vynořilo se množství nových, krásných, dobrých a ušlechtilých testonů [francouzské stříbrné mince, ražené od roku 1513 do období vlády Ludvíka XIII.] z těchto krásných pokladů, zatímco dříve jich existovalo jen několik tuctů. [...] To ale není všechno: bohatí obchodníci, lichváři, bankéři a jiní půjčovatelé peněz až po kněze, kteří své tovary schovávali a zavírali do truhel, se z nich nemohli těšit ani půjčovat za dvojnásobek, bez významnějších úroků, nadměrné lichvy, nebo nakupovat zkonfiskovanou půdu, statky a domy za směšné ceny. Tady šlechtic, který během války s cizinou zchudl nebo do ní vložil či prodal svůj majetek, dospěl ke konci svých sil a už nevěděl,

čím si zatopí, protože rabující lichváři všechno pobrali. Ale tato dobrá občanská válka jim opět dodala síly a umožnila jim se vzhopit. Viděl jsem totiž jistého urozeného pána vznešeného původu, který předtím táhl krajem se dvěma koňmi a ubohým lokajem. Nyní se opět natolik zmohl, že jsem ho během občanské války a po ní viděl, jak putuje zemí se šesti nebo sedmi dobrými koňmi. [...] *A tak příčinlivá francouzská šlechta díky milosti, nebo lépe řečeno díky tuku této dobré občanské války opět načerpala síly.*³³⁾

Ve skutečnosti je největší část francouzské šlechty při návratu z této „dobré“ občanské války, jejímž „tukem“ se hodlala občerstvit, více či méně zatížena dluhy a zruinována. Život je nákladnější. Věřitelé, kromě bohatých obchodníků, lichvářů a bankéřů především i vyšší úředníci, naléhají na zaplacení vypůjčených peněz, kde mohou, zmocňují se šlechtických statků a s nimi často i šlechtických titulů.

Ale i šlechtici, jimž statky zůstanou, velmi brzy zjišťují, že jejich příjmy už nestačí k pokrytí výdajů nákladného způsobu života: „Páni, kteří propachtovali své polnosti sedlákům, nadále vybírali stejné částky, které však neměly tutéž hodnotu. Co bylo v minulosti za pět feníků, stálo za časů Jindřicha III. dvacet. Šlechtici chudli, aniž o tom věděli.“³⁴⁾

24. Obraz rozložení společenské závažnosti, který se zde nabízí, je poměrně jednoznačný. Proměna struktury společnosti, která se delší dobu rozvíjí na úkor staré válečnické šlechty a ve prospěch měšťanských vrstev, se v 16. století urychluje. Jedni získávají na sociální závažnosti, druzí ztrácejí. Antagonismy ve společnosti narůstají. Válečnická šlechta nechápe sílu procesů, které ji vytlačují z jejích dědičných pozic a jejichž ztělesněním jsou tito muži třetího stavu, s nimiž se nyní stále bezprostředněji ocitá v konkurenčním zápase o tytéž šance, především o peníze, ale prostřednictvím peněz i o vlastní půdu a samotnou sociální nadřazenost. Tím se pomalu vytváří ona vyvážená aparatura, která poskytuje jedinci, ústřednímu vládci, jeho optimální dispoziční moc.

V bojích 16. a 17. století vidíme měšťanské korporace, které značně zbohatly, jsou početné a díky tomu i dostatečně mocné, aby se postavily na odpor vrchnostenskými a mocenskými nárokům válečnické šlechty, ale nemají takovou sílu ani schopnosti, aby válečníky, tedy ozbrojenou moc, dostali do závislého postavení. Vidíme šlechtu, která je ještě dostatečně silná a má vojenský charakter, takže pro sílící měšťanské vrstvy představuje stálou hrozbu, ale už příliš slabá, především ekonomicky, aby mohla přímo ovládat obyvatele měst a disponovat jejich daněmi.

K této slabosti šlechty nemalou měrou přispívá skutečnost, že jí právě v té době definitivně uniká funkce správy a soudní pravomoci, že tyto funkce přecházejí do rukou měšťanských korporací. Žádná ze součástí společnosti ještě nedokáže získat trvalejší zásadní převahu nad druhou. V této situaci se král opakovaně každé z vrstev nebo korporací jeví jako spojenec a pomocník při ohrožení jinými skupinami a korporacemi, jemuž by sami nedokázali čelit.

Samotné celky šlechty a měšťanstva jsou pochopitelně složené z různých skupin a vrstev, jejichž zájmy nejsou vždy totožné. Do prvotního napětí mezi oběma stavy se mísí celá řada dalších napětí, ať už jsou obsažena přímo v nich, nebo se vytvářejí mezi jednotlivými skupinami a klérem, ale existence všech těchto skupin a vrstev je zároveň více či méně závislá na existenci ostatních. Žádná z nich není zpočátku dostatečně silná, aby zrušila stávající řád jako celek. Vůdčí skupiny, jediné, které mohou v rámci stávajících institucí vykonávat určitý politický tlak, nemají ani nejmenší zájem na radikální změně. Tato rozmanitost napětí výrazně posiluje panovnické šance králů.

Každá z těchto předních skupin, špičky šlechty, „velké postavy“ na dvorech, stejně jako špičky měšťanstva, parlamenty, by jistě samy o sobě s radostí omezily královskou moc. Během celého období „starého režimu“ se stále znovu vynořují podobné snahy nebo přinejmenším nápady. Sociální skupiny, jejichž zájmy a přání se rozcházejí, jsou nejednotné i ve svém postoji vůči královské moci. Občas vzniknou situace, v nichž se to projeví zřetelně. Není nouze ani o přechodná spojení skupin šlechticů s měšťanskými vrstvami, především s parlamenty, proti zástupcům královské moci. Ale právě průběh takových příležitostných spojení ukazuje obtížnost přímého dorozumění, sílu napětí a rivalitu, která mezi nimi vládne.

Připomeňme si například povstání „frondy“. Ludvík XIV. ještě není plnoletý, vládne Mazarin. Ještě jednou, naposledy na delší dobu, se nejrozumnější sociální skupiny spojí, aby vyrazily do útoku proti ministrem reprezentované všemocnosti královské instituce. Parlamenty a stavovská šlechta, měšťanské korporace a muži z vysoké šlechty, všichni se pokoušejí využít pro sebe slabou chvíli královské moci, regentství královny vykonávané prostřednictvím kardinála. Ale podoba tohoto povstání ve skutečnosti naprosto jasně ukazuje, jak napjaté jsou vztahy mezi všemi zúčastněnými skupinami. Fronda je druh sociálního experimentu. Znovu odhaluje konstrukci tohoto aparátu napětí, který poskytuje

centrální moci její šance, a když je tato moc stabilní, obvykle zůstává skrytý všem pohledům. Jakmile se zdá, že jeden ze spojenců získal se-bemenší výhodu jen pro sebe, cítí se ostatní ohroženi, opouštějí spo-jenectví, potírají své bývalé spojence společně s Mazarinem a částečně se opět vracejí ke starým spojencům. Každý z těchto lidí, každá z těch-to skupin chce umenšit královskou moc, ale jen ke svému prospěchu. Každý z nich se zároveň obává, že by se mohla zvýšit moc druhého. Na-konec – v neposlední řadě díky obratnosti, s níž Mazarin dokáže využít šance tohoto mechanismu napětí – se obnovuje stará rovnováha ve pro-spěch původního královského rodu. Ludvík XIV. na poučení z těchto dnů nikdy nezapomněl. Mnohem uvědoměleji a pečlivěji než všichni jeho předchůdci bděl nad dodržováním této rovnováhy, nad zachová-ním stávajících sociálních rozdílů a napětí.

25. Městské vrstvy jsou ve středověku velmi dlouhou dobu rozhodně slabší než válečnická šlechta, jak to odpovídá jejich společenské pozici. V té době existuje výrazné zájmové spojenectví mezi králi a měšťanskou částí společnosti, i když mezi městy a centrálním vládcem přesto dochá-zí k třenicím, a dokonce i k bojům. Jedním z nejviditelnějších důsledků tohoto zájmového společenství je vytlačení šlechty ze správní organiza-ce království a její zaplnění lidmi měšťanského původu.

Později, když se v souvislosti s rostoucí peněžní provázaností a vytvá-řením monopolů snižuje společenská síla šlechty v poměru k síle měš-ťanstva, zapojují králové svůj vliv opět poněkud zřetelněji ve prospěch šlechty. Zabezpečují existenci šlechty jako vrstvy nadřazené dravému měšťanstvu, a sice přesně do té míry, aby mezi šlechtou a měšťanstvem zůstaly zachovány sociální rozdíly, tedy rovnováha napětí v ovládaném území. Většinu šlechty například garantují osvobození od daní, které by měšťanstvo chtělo zrušit, nebo alespoň omezit. Zcela jistě nestačí k tomu, aby hospodářsky slabí vlastníci půdy získali ekonomický zá-klad, který by odpovídal jejich nárokům jako horní vrstvy a potřebám odlišitelné a viditelné reprezentace. Velká část venkovské šlechty vede navzdory osvobození od daní v průběhu celého období „starého režimu“ skutečně omezený život. Materiálním blahobytem se může jen stěží rov-nat horním vrstvám měšťanstva. Není v příznivé situaci ani ve vztahu k úřadům, především vůči soudům, protože tato místa jsou obsazena lidmi měšťanského původu. K tomu přistupuje skutečnost, že králové, podporováni společenským míněním části šlechtických kruhů, se drží ustanovení, že šlechtic, který se přímo podílí na obchodu nebo je činný

jako obchodník, by měl přinejmenším na dobu této činnosti odložit šlechtický titul a vzdát se svých šlechtických práv. Také toto ustanovení jistě slouží k udržení stávajících rozdílů mezi měšťanstvem a šlechtou, na nichž mají králové nemensší zájem než samotná šlechta. Zároveň se jí tak ale uzavírá jediná přímá cesta k většímu blahobytu. Šlechtic může profitovat z bohatství pocházejícího z obchodu nebo vlastnictví úřa-dů nanejvýš nepřímo, sňatkem. Šlechta by přišla o hodně lesku a spo-lečenského významu, který má ještě v 17. a 18. století, a nepochybně by podlehla hospodářsky stále silnějšímu měšťanstvu nebo nové měš-ťanské šlechtě, kdyby alespoň její menší část nezískala díky králi nové monopolní postavení na dvoře, jež jí umožňuje stavovsky přiměřený a reprezentativní životní standard a zároveň ji ochraňuje před zapojo-váním do měšťanských činností. Šlechtě jsou nyní vyhrazeny dvorské úřady, tedy nejrůznější úřady královské domácnosti. Stovky a nakonec tisíce šlechticů zde nacházejí více či méně výnosná místa. O finanční doplnění se postará přízeň králů, dosvědčovaná příležitostnými dary. Blízkost ke králi dodává těmto pozicím vysokou prestiž. Z masy venkov-ské šlechty se tedy vyčleňuje šlechtická vrstva, která se může nádherou a vlivem rovnat měšťanským horním vrstvám – dvorská šlechta. Jako se kdysi, v dobách, kdy bylo měšťanstvo slabší než šlechta, staly posty v královské správě za pomoci královské moci monopolem měšťanských vrstev, stávají se nyní dvorské úřady – opět za pomoci králů – monopolem šlechty, která ztratila na síle.

K výhradnímu obsazení dvorských úřadů šlechtici samozřejmě nedo-chází náraz nebo pouze podle plánů jednoho krále, stejně jako před ča-sem při výhradním obsazování všech ostatních státních úřadů měšťany.

Za vlády Jindřicha IV. a ještě i Ludvíka XIII. jsou dvorské úřady, stej-ně jako většina vojenských hodností a tím spíš správní a soudní úřady, na prodej a stávají se vlastnictvím svého majitele. Totéž platí i o pozi-cích guvernérů a o postech vojenských velitelů v jednotlivých okrscích království. V určitých případech může majitel takového postu vykoná-vat svůj úřad jen se souhlasem krále a samozřejmě se také stává, že ně-kteřá pozice je obsazena pouze díky králově přízni, ale obecně už v této době převažuje obsazování úřadů koupí nad jejich obsazováním z mi-losti vyšší moci. Třetí stav nebo původně měšťanské rodiny, které se te-prve nedávno staly šlechtickými, pomalu, avšak vytrvale pronikají i do dvorských úřadů a na vojenské pozice, protože největší část šlechty se fi-nanční silou v žádném případě nevyrovná horním vrstvám měšťanstva.

Pouze některé významné šlechtické rodiny mají díky velikosti svého pozemkového majetku a králem vypláceným důchodům ještě dostatek příjmů, aby si tyto pozice udržely i v tak silné konkurenci.

Tendence pomáhat v této situaci šlechtě je zcela nepopíratelná u Jindřicha IV., Ludvíka XIII. a kardinála Richelieua. Žádný z nich ani na okamžik nezapomíná, že sám patří ke šlechtě. Jindřich IV. navíc dosáhne na trůn v čele šlechtického vojska. Nehledě na to, že i oni jsou poměrně bezmocní vůči hospodářským procesům, které se vyvíjejí v neprospěch šlechty, má samotná funkce krále své vlastní potřeby a vztah této funkce ke šlechtě je ambivalentní. Jindřich IV. stejně jako Richelieu a všichni jejich nástupci chtějí a jsou nuceni kvůli vlastní bezpečnosti pokud možno vzdalovat šlechtu od všech míst s politickým vlivem a zároveň chtějí a jsou nuceni udržet šlechtu jako svébytný sociální faktor společenské rovnováhy.

Dvojitá tvář absolutistického dvora přesně odpovídá tomuto dvojnásobnému vztahu krále a šlechty: dvůr je nástrojem k ovládnutí šlechty a zároveň jejím živitelem. V tomto směru se vyvíjí velmi pomalu.

I pro Jindřicha IV. je samozřejmostí žít mezi šlechtici, ale ještě mu nepřipadá nutně, aby od části šlechty, jež si hodlá zachovat královskou přízeň, vyžadoval trvalý pobyt na dvoře. Také určitě ještě nemá dostatek peněz k financování tak rozsáhlého dvora a nemůže rozdávat dvorské úřady, milosti a důchody v takové míře jako později Ludvík XIV. Kromě toho je společenské pole v jeho době ve velmi čilém pohybu. Šlechtické rodiny upadají, měšťanské rodiny jsou na vzestupu. Stavby existují, ale jejich personální obsazení se silně proměňuje. Zeď, která odděluje stavby, je velmi prostupná. Osobní způsobilost nebo nezpůsobilost, osobní štěstí nebo neštěstí určují v této době šance rodin téměř stejně často jako jejich původní příslušnost k tomu či onomu stavu. Také vstupní brána ke dvoru a dvorským úřadům je ještě poměrně široce otevřená pro osoby měšťanského původu.

Na to si stěžuje šlechta. Je to právě ona, kdo si přeje a navrhuje, aby tyto úřady zůstaly vyhrazeny jí. A nejen tyto úřady. Chce se podílet na mnoha dalších záležitostech. Chce získat zpět ztracené pozice ve správním aparátu. V roce 1627 se obrací na Ludvíka XIII. se žádostí obsahující přesné návrhy opatření, která nese název *Žádosti a přispěvky k obnově a posílení šlechty*.

V tomto spise se uvádí, že je to šlechta, komu Jindřich IV. kromě pomoci Boha a meče vděčí za udržení své koruny v době, kdy by se většina

ostatních vrstev nechala strhnout ke vzpouře. Přesto je ale právě šlechta „v nejpoltovánímhodnějším stavu, v jakém se kdy nacházela (...) sužuje ji nouze, nečinnost ji svádí k neřestem (...) tísnivá situace ji téměř zbavila naděje“.³⁵⁾

V několika stručných větách je v žádosti vykreslen obraz upadající vrstvy, který zcela odpovídá skutečnosti. Většina statků je zadlužených, řada šlechtických rodin přišla o veškerý majetek. Mladí šlechtici nemají naději. Neklid a sociální tlaky, které vznikají kolem šlechticů, kteří nedosáhli na otcovské dědictví, jsou patrné v životě celé této společnosti. Co s tím?

Mezi důvody tohoto stavu je výslovně uvedena nedůvěra, kterou snad někteří šlechtici vzbudili v králi svou domýšlivostí a ctižádostivostí. To utvrdilo krále v názoru, že je třeba snížit moc takových šlechticů jejich vyloučením z úřadů a poct, jichž by možná zneužili, a povýšit třetí stav. Od té doby jsou šlechtici okradeni o pozice v soudní a daňové správě a vyhoštěni z královských rad.

V závěrečných dvaadvaceti člancích vyžaduje šlechta pro zlepšení své situace kromě jiného následující opatření: mělo by se skoncovat s prodejem pozic vojenských velitelů jednotlivých gouvěrnementů království, ale především civilních a vojenských hodností v královském domě, jež by měly zůstat vyhrazeny šlechtě. Je to vlastně kostra toho, co z dvora později skutečně vytvoří šlechtický zaopatřovací ústav.

V člancích se také požaduje určitý vliv na správu provincií a přístup několika vybraných šlechticů k vyšším soudům a parlamentům alespoň s poradním hlasem a bez příjmů. Dále by měla z řad šlechty pocházet třetina členů finanční rady, válečné rady a jiných osob, jež byly součástí královského správního aparátu.

Ze všech těchto požadavků je splněn pouze jeden – ponecháme-li stranou menší zanedbatelné ústupky. Pro měšťanstvo se uzavírá přístup k dvorským úřadům, které jsou nadále vyhrazeny šlechtě. Veškeré ostatní požadavky, ať směřují pouze v nejskromnější míře k účasti šlechty na vládě nebo na správě země, zůstanou nevslyšené.

V mnoha německých teritoriích si šlechtici hledají a také získávají kromě vojenských úřadů i správní a soudní úřady. Minimálně od reformace je nacházíme také na univerzitách.³⁶⁾ Většina vyšších státních úřadů zde zůstává přímo monopolem šlechty a v řadě ostatních státních úřadů se obvykle udržuje rovnováha šlechty a měšťanů podle přesného klíče.

Ve francouzském ústředním orgánu se udržuje napětí a nepřetržitý otevřený či latentní zápas mezi oběma stavy tím, že celý správní aparát zůstává monopolní pozicí měšťanstva, zatímco celý dvorský aparát, který byl vždy z velké části obsazen šlechtici a pak se s možností nákupu úřadů ocitl v nebezpečí poměšťanštění, se v 17. století definitivně stává monopolní pozicí šlechty.

Už Richelieu ve své závěti doporučoval, aby přístup ke dvoru zůstal uzavřený těm, kteří „nemají štěstí urozeného původu“. ³⁷⁾ Ludvík XIV. nakonec měšťanům zúžil možnost přístupu k dvorským úřadům na nejnížší možnou míru; zcela ji však nezrušil. Po řadě přípravných manévrů, v nichž se určitým způsobem vzájemně prověřují a vyvažují společenské zájmy šlechty a královské moci, získává dvůr vyhraněnou podobu šlechtického zaopatřovacího ústavu a zároveň ovládacího a „krotitelského“ ústavu pro staré válečnické vrstvy. Nespoutaný rytířský život je definitivně ten tam.

Pro většinu šlechty se od nynějška zužuje nejen hospodářská základna, nýbrž i její působiště a životní obzor. Zůstává se svými více či méně skrovnými příjmy omezena na vlastní venkovská sídla. Částečně odpadá i možnost doplnění tohoto nedostatku v polních táborech a při válečných výpravách. Šlechtic už ani ve válce nebojuje za sebe jako svobodný rytíř, nýbrž v přísněji organizovaném řádu jako důstojník. Pouze mimořádné štěstí nebo mimořádné vztahy pomohou osobám z okruhu této venkovské šlechty, aby natrvalo pronikly do společnosti dvorské šlechty s širším obzorem, většími možnostmi vývoje a vyšší prestiží.

Tato menší část šlechty nachází nový, méně stabilní domov na královském dvoře, v Paříži a jejím okolí. Až do doby Jindřicha IV. a Ludvíka XIII. není pro jednotlivého šlechtice z dvorských kruhů tak obtížné střídát pobyt na dvoře s pobytem na svém vlastním venkovském sídle nebo v sídle jiného významného šlechtice. Samozřejmě i předtím existovala dvorská šlechta, která vynikala nad širší venkovskou šlechtu, ale tato společnost byla ještě silně decentralizovaná. Ludvík XIV., předčasně vyzrálý díky povstání „frondy“, velmi naléhavě a důsledně využívá závislosti šlechty na své osobě. Chce „mít pod přímým dohledem všechny případné vůdce vzpoury, jejichž zámky by mohly sloužit jako místa shromažďování“. ³⁸⁾

Konstrukce Versailles nejdokonalejším způsobem odpovídá oběma vzájemně provázaným tendencím královské moci: zaopatřit část šlechty, viditelně ji vyznamenat a na druhé straně ji ovládnout a zkrotit. Král

rozdává, oblíbeným občas velmi hojně, zároveň však vyžaduje poslušnost. Šlechta musí neustále cítit závislost na penězích a jiných šancích, které rozděluje pouze on.“

„Král,“ jak referuje Saint-Simon ve svých *Pamětech*, ³⁹⁾ „dohlížel nejen na to, aby se na jeho dvoře scházela vysoká šlechta, vyžadoval to i od nižší šlechty. Při svém Lever a Coucher, při stolování, v zahradách ve Versailles se vždy díval kolem sebe a všiml si každého. Vznešeným zazlival, když nepobývali u dvora trvale, ostatním vyčítal, že se objevují jen zřídka, a naprostá nemilost stihla ty, kdo se neukázali nikdy nebo téměř nikdy. Když někdo z nich vyslovil přání, řekl král odmítavě: ‚Toho neznám.‘ Takový odsudek byl neodvolatelný. Neměl nic proti tomu, když člověk miloval pobyt na venkově, ale musel znát míru a při delším pobytu předem učinit preventivní opatření. Při jedné cestě do Rouenu, na kterou jsem se v mládí vydal kvůli jistému procesu, pověřil král ministra, aby mi napsal a zjistil důvod oně cesty.“

Tato snaha přísně bdít nad vším, co se děje, je poměrně charakteristická pro konstrukci této královské vlády. Velmi zřetelně vyjadřuje, jak intenzivní jsou napětí, jež musí král sledovat a ovládat, aby svou vládu udržel, a sice nejen ve své společnosti, nýbrž také mimo ni. „Umění vládnout vůbec není těžké ani nepříjemné,“ píše například Ludvík XIV. v pokynech pro následníka trůnu. „Toto umění spočívá jednoduše v tom, že člověk zná skutečné myšlenky všech knížat Evropy, že ví o všem, co před ním lidé chtějí skrýt, zná jejich tajemství a přísně nad nimi bdí.“ ⁴⁰⁾

„Králova zvědavost, touha vědět, co se kolem něj děje,“ líčí Saint-Simon na jiném místě, ⁴¹⁾ „se stále stupňovala. Pověřil prvního komořího a správce Versailles, aby přijal do služby jistý počet Švýcarů. Obdrželi královskou livrej, zodpovídali se pouze výše jmenovanému a měli tajný úkol procházet dnem i nocí všemi chodbami a pasážemi, schovávat se, pozorovat lidi, sledovat, kam chodí a kdy se vracejí, poslouchat jejich rozhovory a do detailu o všem referovat.“

Pro zvláštní strukturu společnosti, která umožňuje silnou samovládu, sotva existuje něco charakterističtějšího než potřeba přísně sledovat všechno, co se odehrává v okrsku ústředního panovníka. Tato nutnost je výrazem mohutných napětí a značné lability sociálního aparátu, bez níž by koordinační funkce ústředního vládce neměla tak velkou moc. Silné rovnovážné napětí mezi různými sociálními skupinami, s ohledem na sociální sílu přibližně vyvážené, a v jeho důsledku také silně ambivalentní vztah každé z těchto skupin přímo k nejmocnějšímu

ústřednímu vládcí, to vše určitě nebylo vytvořeno nějakým králem. Ale jestliže se tato konstelace s jejím mimořádným bohatstvím napětí v souhře provázaných procesů jednou vytvořila, pak je pro ústředního vládce životně důležité, aby ji udržel právě v této labilitě. Takový úkol ale vyžaduje co možná nejpřísnější dohled nad poddanými.

Ludvík XIV. přitom z dobrých důvodů mimořádně pozorně sleduje lidi, kteří jsou mu hodnostně nejbliž. Rozdělení činností, rovnoměrněji rozložená vzájemná závislost každého na každém, tedy i závislost centrálního vládce na masách různých vrstev obyvatelstva, se zde ještě nerozvinuly natolik, aby tlak širokých lidových vrstev představoval pro krále největší hrozbu, i když davové nepokoje, především v Paříži, pro něj jistě znamenají určité nebezpečí. Nepochybně jsou jedním z důvodů, proč král přeložil svůj dvůr z Paříže do Versailles. Ale kdykoli za vlády Ludvíkových předchůdců narůstá v širších lidových masách nespokojenost, která vede ke vzpourám, staví se do jejich čela členové královské rodiny nebo nejvyšší šlechty a snaží se využít seskupování a nespokojenosti pro vlastní ambice. Zde, v monarchově nejtěsnější blízkosti, stále ještě žijí jeho nejnebezpečnější soupeři.

Už bylo naznačeno, jak se okruh lidí, kteří si mohou konkurovat v šancích na vládu, postupně při vytváření monopolu omezuje na členy samotného královského rodu. Ludvík XI. nakonec nad těmito feudály z okruhu knížat zvítězil a přiřlenil jejich teritoria k území koruny. Ale ještě v náboženských válkách stojí proti sobě v čele vojsk různé větve královské rodiny. V osobě Jindřicha IV. se po vymření hlavní větve dostává znovu na trůn člen vedlejší rodové linie. Princové rodem, „velcí“, vévodové a páirové Francie si i nadále udržují značnou moc. Je zřejmé, na čem je založena: v první řadě na jejich pozicích guvernérů, vojenských vrchních velitelů provincií a na stabilních místech. S upevněním vládních monopolů získávají postupně i tito případní rivalové králů charakter funkcionářů mohutného správního aparátu. Ale brání se této proměně. Vévoda z Vendôme, nevlastní bratr Ludvíka XIII., nemanželský syn Jindřicha IV., se vzbouří proti centrální moci a staví se do čela odbojné skupiny. Je guvernérem Bretaně a věří, že má na tuto provincii dědičné právo na základě svého sňatku. Pak zorganizuje vzpouru guvernéra Provence, dále guvernéra Languedoku, vévoda z Montmorency a podobná mocenská pozice poskytne základnu i pokusům o povstání hugenotské šlechty. Zemské vojsko ještě není definitivně centralizované, velitelé pevností a kapitáni menších opevněných míst požívají

značnou míru samostatnosti. Guvernéri provincií považují koupená a draze zaplacená místa za svůj majetek. V této podobě dochází v zemi ještě jednou k výbuchům odstředivých tendencí. Objevují se i za vlády Ludvíka XIII. Také králův bratr Gaston, vévoda z Orléansu, se podobně jako řada královských bratrů před ním pouští do boje s centrální mocí. Naprosto formálně zruší přátelské vztahy s kardinálem, přijme místo velitele radikální odbojné skupiny a odebere se do Orléansu, aby z pevné vojenské pozice zahájil boj proti Richelieuovi a králi.

Richelieu nakonec všechny tyto zápasy vyhraje, v neposlední řadě za pomoci měšťanstva a jím poskytnutých peněz. Vzpurní velikáni jsou poraženi, umírají ve vězení, v exilu nebo přímo v boji. Dokonce i královu matku nechává kardinál zemřít v cizině: „Jestliže si někdo myslí, že jako syn nebo bratr krále nebo jako kníže z jeho krve může v království vyvolávat nepokoje, pak se mýlí. Je mnohem rozumnější zabezpečit královskou říši a moc než brát ohled na jejich stav, který by jim měl zaručit beztrčnost.“⁴²⁾

Tak se Richelieu vyjadřuje ve svých pamětech. Ludvík XIV. sklízí plody těchto vítězství, zároveň mu ale přechází do krve pocit ohrožení šlechtou, a sice právě vysokou šlechtou, která mu stojí nejbliž. Nižším šlechticům příležitostně promíjí odůvodněné odjezdy ode dvora. Vůči „velkým“ je neúprosný. Ve vztahu k nim se zvlášť výrazně projevuje úloha dvora jako dohlížecí instituce.

„Nejlepším a nejbezpečnějším místem pro syna Francie je královo srdce,“⁴³⁾ odpovídá, když ho jeho bratr žádá o *gouvernement* a o bezpečné místo, *place de sûreté*. Vidí velmi nerad, že si jeho nejstarší syn drží vlastní dvůr v Meudonu. Když následník trůnu zemře, nechá král co nejrychleji prodat vybavení zámku, ze strachu, že ten z jeho vnuků, je-li muž případně Meudon, by mohl zámek použít podobně a znovu „rozdělovat dvůr.“⁴⁴⁾

Tento neklid byl podle Saint-Simona zcela neodůvodněný. Žádný z králových vnuků by se neodvážil vzbudit jeho nevoli. Ale jde-li o udržení královské prestiže a zabezpečení jeho osobní vlády, nedělá král ve svém přísném chování žádné rozdíly mezi příbuznými a jinými osobami.

Vládní monopoly, soustředěné kolem monopolů daňových a soudních, zde pro určitý stupeň našly dokonalou formu, totiž jako osobní monopoly jedince. Chrání je poměrně výkonná dohlížecí organizace. Z krále vlastnického a rozdělovacího půdu nebo naturální renty se stal

král vlastníci a rozdělující peníze a peněžní renty. Právě to poskytuje centralizaci dosud nevidanou sílu a stabilitu. Moc odstředivých společenských sil je definitivně zlomena. Všichni konkurenti monopolního vládce se dostali do institucionálně zabezpečené závislosti na něm. Část šlechty, totiž členové dvorské šlechty, mezi sebou soupeří už ne ve svobodné, nýbrž v monopolisticky vázané konkurenci o šance, které rozděluje monopolní vládce. Ten je přitom pod trvalým tlakem rezervní armády venkovských šlechticů a vzrůstajících se měšťanských vrstev. Dvůr je organizační formou tohoto vázaného konkurenčního boje.

Ale přestože osobní dispoziční moc krále nad monopolizovanými šancemi je na tomto stupni značná, v žádném případě není neomezená. V konstrukci této relativně osobní monopolní moci se už jednoznačně rýsují strukturální prvky, které nakonec vedou k tomu, že z osobní dispoziční moci jedince nad monopoly se postupně stává veřejná dispoziční moc pod kontrolou stále větších součástí pracovně rozděleného celku. Pro Ludvíka XIV. skutečně do jisté míry platí slova: „Stát jsem já,“ ať už je skutečně pronesl či nikoli. Institucionálně má monopolní organizace ještě do značné míry charakter osobního vlastnictví. Funkčně je už závislost monopolního vládce na ostatních vrstvách, na celku společnosti s rozdělenými funkcemi mimořádně silná, a tato funkční závislost navíc s postupem obchodní a peněžní provázanosti trvale roste. Pouze zvláštní situace společnosti, jenom výjimečná rovnováha napětí mezi vzrůstajícími se měšťanskými a slábnoucími šlechtickými skupinami a zároveň mezi mnoha velkými a malými skupinami v celé zemi poskytuje centrálnímu vládci jeho mohutný dispoziční a rozhodovací prostor. Zmizela větší nezávislost, s níž kdysi králové disponovali svým majetkem. Mohutné lidské předivo, jemuž Ludvík XIV. vládne, má svou vlastní zákonitost a vlastní závažnost, jimž se král musí podřídit. Udržet rovnováhu lidí a skupin v této spleti a na základě vznikajícího napětí řídit celek, to jistě vyžaduje ohromné vypětí a sebeovládání.

Tato možnost, která dovoluje ústřednímu panovníkovi řídit celou tkáň společnosti pokud možno ve svém osobním zájmu, je do jisté míry omezena teprve ve chvíli, kdy se rovnováha napětí, na níž balancuje, zvrátí ve prospěch měšťanstva a vytvoří novou společenskou rovnováhu s novými osami napětí. Teprve pak se začínají také institucionálně stávat z osobních monopolů veřejné monopoly. V průběhu celé řady vyřazovacích bojů, postupné centralizace fyzických prostředků násilí a daňových odvodů, v souvislosti se stále silnější dělbou funkcí

a se vzestupem pracujících měšťanských vrstev se francouzská společnost krok za krokem organizuje do podoby státu.

K SOCIOGENEZI DAŇOVÉHO MONOPOLU

26. Pozdějšímu pozorovateli snadno unikne určitý pohled na toto vytváření monopolů a vůbec na tvorbu státu, protože má většinou jasnější obraz o pozdních stádiích a výsledcích tohoto procesu než o jeho raných fázích. Sotva už si dokáže představit, že toto absolutistické království a tento centralizovaný správní aparát se kdysi velmi pomalu vyčlenil ze středověkého světa jako něco nanejvýš udivujícího a nového pro oči současníků. Přesto je ale nutné pokusit se vnímat tento aspekt, abychom dokázali pochopit, k čemu zde došlo.

Základní linie přetváření je jasná. Od určitého stěžejního bodu ji lze popsat jednou větou: *Pozemkový majetek válečnické rodiny, její dispoziční moc nad určenou půdou a její nárok na naturální dávky nebo služby různého druhu od lidí, kteří na této půdě žijí, se s postupující dělbou funkcí a v průběhu mnoha vylučovacích a konkurenčních bojů mění v centralizovanou dispoziční moc nad vojenskými mocenskými prostředky a pravidelnými peněžními odvody nebo daněmi na mnohem větším území.* Na tomto území nyní nikdo nesmí používat zbraně, stavět si opevnění či kohokoli trestat bez svolení ústředního vládce. To je něco zcela nového ve společnosti, v níž původně mohla libovolně používat zbraně a tresty celá vrstva lidí, vždy podle svých příjmů. Navíc každý, od něhož to ústřední vládce požaduje, je nyní povinen pravidelně odvádět tomuto vládci určitou část svých peněžních příjmů nebo peněžního majetku. To je naprostá novinka, když si uvědomíme, jaké byly původní zvyky středověké společnosti. V převážně naturálně hospodařící společnosti, kde jsou peníze poměrně vzácné, je požadavek knížat a králů ohledně peněžní dávky zpočátku vnímán jako cosi naprosto neslýchaného – snad kromě určitých zvykově zafixovaných příležitostí. Postoj k takovým opatřením se příliš neliší od hodnocení loupežných výprav nebo braní úroků.

„Constituti sunt reditus terrarum, ut ex illis viventes a spoliatione subditorum abstineant.“ – „Výnosy z polností jsou určeny k tomu, aby ty, kteří z nich žijí, odvrátily od okrádání poddaných,“⁴⁵) říká na jednom místě svatý Tomáš Akvinský a zcela jistě tím nevyjadřuje pouze mínění církevních kruhů, i když zpočátku jsou pravděpodobně kvůli